

Den tredje Hans Ruin-tävlingen

Hans Ruin-essätävlingen avgjord

Essän lever

Vinnarna i den tredje Hans Ruin-essätävlingen offentliggjordes i juni 2008.

Hans Ruin-tävlingen – den finlandssvenska essätävlingen som ordnas vartannat år – är öppen för alla som skriver på svenska. Tävligen initierades av Svenska kulturfonden 2003. Tävligen arrangeras med två års mellanrum fick i år 142 bidrag. Tävligen arrangeras tillsammans med kulturtidskrifterna *Ad Lucem*, *Astra Nova*, *Finsk Tidskrift*, *Horisont*, *Kontur*, *Magasin Brun*, *Ny Tid* och *Nya Argus*.

Tävlingsjuryn som bestod av Maria Antas (ordförande), Bertel Nygård, Philip Teir och Heidi von Wright (tidskrifternas representant).

REDAKTÖRER Håkan Näsman och Maria Antas

LAYOUT OCH PÄRM Lena Malm

TRYCK Universitetstryckeriet, 2008

TRYCKORT Helsingfors

ISBN 978-951-9211-63-3

Vinnarna i tävlingen 2008:

I Pris, 4000 euro

Margaretha Willner-Rönholm, Åbo

Albertos blick

Publiceras i *Ad Lucem*

Med essäistisk och intellektuell säkerhet vandrar skribenten i riktning mot konstnären Alberto Giacometti för att få syn både på den konstnär som betraktar och skapar och på sig själv. Hon utsätter sig själv för konstens kraft men granskar också konstnären både nyfiket och kritiskt. Hon betraktar Giacomettis alltför uttänjda skulpterade kroppar och undrar över de ständigt återkommande fötterna i hans konstnärskap. Essän är förankrad i fysisk närvaro, den är mångbottnad, överraskande konstruerad och håller för många, många omläsningar. Den är ett genialiskt konstverk i sig.

II Pris, 3000 euro

Thomas Ek, Lund

Essäisten och lindansarkungen

Publiceras i *Nya Argus*

Jury för Hans Ruintävlingen i essäistik faller kontrollerat, men inte handlost, för skribentens förmåga att belysa ett etablerat ämne ur ett oväntat perspektiv. Bland alla de essäer som sedan etableringen av Ruintävlingen har skrivits om Hans Ruin själv, är den eleganta spekulativen om Essäisten och lindansaren skriven mot fonden av svindlande höjder. Den balanserar säkert kring besatthetens och det intellektuella arbetets lockande och hotfulla bråddjup.

III Pris , 2000 euro

Hanno Eskola, Tammerfors.

Vädergudar > Klimatdemoner

Publiceras i *Astra Nova*

Tredje priset tilldelas en essä med titeln Vädergudar och klimatdemoner, en essä om den globala uppvärmningen, där dagens klimathot bland annat ställs mot agrarsamhällets väderproblem som också var på liv och död. Författaren är skeptisk till klimathotet men levererar inte ett agitatoriskt debattinlägg utan reflekterar insiktsfullt, distanserat och humoristiskt kring frågan, kryddande sin anrättning med självironi. Läsaren behöver inte vara av samma åsikt för att njuta av läsningen.

Dessutom fick följande sju personer ett hedersomnämning för sina essäer:
(utan inbördes prioritering)

Nora Hämläinen, Helsingfors för

Atticus Finch, Odysseus och jag

Publiceras i *Ny Tid*

I essän Atticus Finch, Odysseus och jag låter skribenten tankarna kretsa kring ondska, personligt ansvar och civilkurage. Hon slår bryggor mellan huvudpersonen Atticus Finch i Harper Lees roman To Kill a Mockingbird och Odysseus i Eyvind Johnsons roman och växlar säkert ner sina kulturhistoriska reflektioner till ett individuellt och privat plan. Det personligt hållna resonemanget sammanfattas i en ängslig men berättigad fråga om vars och ens moraliska val: ”Går det att leva rätt mitt i det här utan att själva livet krymper ihop och blir till sin motsats: självförnekelse, livsförnekelse och inre död?”

Ett hedersomnämning tilldelas Unn Gustavsson, Berlin för

När längtan hem är en längtan bort

Publiceras i *Ny Tid*

Denna essäist har själv valt att lämna sitt hemland, många andra har tvingats till det. Ännu idag lider de som för ett knappt halvsekel sedan, i det efterkrigstida Europa, sökte lyckan i ett land måhända nära liggande men ändå långt borta. Också deras barn är fångade i gränssnittet mellan två olika länder. Med ett målade språk

och öga för detaljer, utan sentimentalitet och klichéer, skriver essäisten om alla möten i Berlin. Hon skapar spänningsfyllda möten med förflutet och nutid, visar hur relativa begreppen hemma och borta är.

Ett hedersomnämning tilldelas Sara Othman, Åbo för

På andra sidan akvarieglaset

Publiceras i *Finsk Tidskrift*

Kritiskt filtrerar den filosofiskt bevandrade essäisten egna tankar och fakta genom Anna Christensens, Werner Heisenbergs och Sören Stenlunds glasögon och ifrågasätter koncentrerat den övertro på naturvetenskapen som ofta präglar forskning inom vitt skilda forskningsområden. Kan vetenskapen verkligen klara av det som förväntas av den, nämligen att inringa hela verkligheten, också den icke-mätbara? Essäisten hoppas, i en anda av en öppen humanism, följande Ludvig Wittgenstein, att vetenskapen skall lära sig se och leva med sina egna begränsningar, sitt eget utanförperspektiv.

Ett hedersomnämning tilldelas Trygve Söderling, Helsingfors för

Ett jobb för Sektetektorn

Publiceras i *Finsk Tidskrift*

I denna essä blir det privata politiskt på det mest handgripliga sätt: den handlar om individens rädsla för att dras in i kollektiv indoktrinering. Essäisten söker sig till-

baka till 1970-talet både genom sina egna minnen och berättelser i nordisk samtidslitteratur. Vem gick med i de politiska rörelserna, vem uteslöts eller valde själv att stå utanför? Genom ett stilistiskt outsiderperspektiv, med en vibrerande osäkerhet ställer sig essäisten framför både det finlandssvenska och internationella, ständigt närvarande och skrämmande sektbeteendet.

Ett hedersomnämmande tilldelas Thomas Nydahl, Kristianstad för

Vandringar och läsningar i Helsingfors

Publiceras i *Horisont*

I Vandringar och läsningar i Helsingfors får läsaren följa en känslig människas vandring in i sig själv och en officiellt tvåspråkig stad som sluter sig i vintertystnad inför en främling på besök. Genom att utsträcka vandringen och essän in i en värld av andra författares tankevärldar expanderar både den skrivandes och läsandes själar. Essän är varm och språkligt noggrann i sin etiska strävan att använda orden för att bygga upp, inte riva ner. Det moderna främlingskapets litterära tradition har fått ett värdigt bidrag genom denna essä.

Ett hedersomnämmande tilldelas Mikael Boldt, Esbo för

Bergsbestigning

Publiceras i *Magasin Brun*

Essäer som kretsar kring den fysiska upplevelsen av tillvaron är sällsynta. Till

undantagen från den traditionen sällar sig essän Bergsbestigning. I sällsynt snabbt associativa klipp rör sig essäisten genom den moderna reselitteraturen och i synnerhet den som kretsar kring vådliga bergsbestigningar. Genom anekdoten, självironin och i form av en mild anklagelseakt öppnar han extremupplevelsernas själsliga landskap. Att han tar till vådliga formuleringar och humor ökar ytterligare läsarens skräckblandade förtjusning inför höga bergstoppar och sällsynt dumdristiga resenärer.

Ett hedersomnämmande tilldelas Siv Granberg, Pargas för

Då väntar Don Quijote på att jag ska tända lampan

Publiceras i *Astra Nova*

Ett hedersomnämmande ges till den människa som ärligt, klarsynt och litterärt medvetet skriver om död, självmord och litteraturens tröst i essän Då väntar Don Quijote på att jag ska tända lampan. En tystnad omger den som lever i sorg, men i strömmen av böcker, med tiden allt mera öppna för att skildra livets utslocknande, finner hon sällskap och ord för både känsla och tanke.

Några reflexioner vid prisutdelningen

Maria Antas

Inför Ruintävlingen 2008 väntades ca 70 essäer en vecka före deadline. Det lät rimligt som läsoppdrag, tänkte jag. En vecka efter deadline kom beskedet: antalet inlämnade bidrag var 142. Det gladdde – och skrämde – en jurymedlem som hur som helst läser väldigt mycket och ofta väldigt bra litteratur från olika kulturkretsar. Tänk om det blir pinsamt: alltför många tunna texter, alltför många som sänt in sådant som egentligen passar bättre i novelltävlingar, alltför många som bara prövar lyckan – och en jurymedlems tålamod. 142 essäer inom en så liten kulturkrets som den finlandssvenska – det är mycket anmärkningsvärt, i synnerhet som jag ungefär samtidigt hörde att en essätävling i Sverige hade ställts in på grund av för litet antal bidrag.

Farhågorna skulle visa sig komma på skam. Då juryn möttes första gången hade vi på varsitt håll plockat ut våra favoriter och de var 26 till antalet. 26 essäer ansågs av någon jurymedlem vara värd ett pris eller ett hedersnämmande – det är också ett stort antal med tanke på att alla jurymedlemmar har litteratur, journalistik och essäistik som sina specialområden och kan betraktas som proffs inom området.

Efter lugna och givande diskussioner om vad essäistisk kvalitet kan tänkas vara år 2008 kunde vi samstämmtigt enas om tio essäer som skulle premieras.

Tio essäer som en helhet

Det urval essäer som belönades med pris och hedersomnämningen bildar en organisk helhet som tillsammans belyser essäistikens möjligheter. Vi hoppas därför att läsaren vill ge sig tid att bekanta sig med alla dessa texter som nu ges ut i den här boken och låter sig lockas av tanken att själv skriva en essä för nästa tävling som arrangeras år 2010. Det finns sannerligen ingen anledning att avbryta denna tävlingstradition; den alstrar både för denna bok och för de tidskrifter som har valt andra essäer för sina tidningssidor en mängd av tanke- och språkvärldar som behövs för att bevara en spänstig och motsägelsefull skriftkultur på svenska i Finland.

En god essä år 2008

Spännande tankeinnehåll, en tilltalande och öppen struktur och ett personligt språk var de krav som vi ställde på de vinnande bidrag. Dessa kvaliteter måste, som vi såg det, leva i varje belönad essä, oavsett och den kretsar kring vardagliga teman eller vetenskapliga iakttagelser, de intimaste upplevelserna eller de globala utmaningarna som vi står inför idag. Vi hoppas att läsarna ska njuta av både abstrakta språk-

formuleringar och humoristiskt självironiskt formulerade tankar. (Varför är humor så ovanligt inom essäistik, undrade juryn, för övrigt i något skede.)

Vem skriver essäer?

Juryn visste i inget skede av processen vilka skribenterna var, och vet det fortfarande inte. Det som vi däremot idag vet är, att de som premierades med pris och hedersomnämningen i de flesta fallen är personer som lever i utkanterna av den litterära och publicistiska världen. Ingen av dem är heltidsförfattare i egentlig mening. Essän kan alltså vara en bekväm uttrycksform för nästan vem som helst.

Typiska drag i materialet

Av erfarenhet vet jag att det i Ruin-tävlingen alltid förekommer texter som snarast är att betrakta som noveller, ca tio procent hörde till den kategorin. Våldigt sällan kommer de in i den krets av texter som blir seriösa juryfavoriter. En egen grupp inom materialet är de som kretsar kring klassiska fält som litteratur, konst och kulturhistoria. Bland essäerna kunde vi läsa om flera författare av kanonkaraktör, som t.ex. Imre Kertész, Märta Tikkanen, Tua Forsström, Gunnar Ekelöf, Gunnar Björling, Mikael Lybick. En populärlitterär genre som rocklyrik passerade också juryns ögon och hjärnor. Religion är ett ämne som alltid inspirerar skribenter –

kanske därför att den lutherska traditionen i sig är väldigt ordbunden? Och precis som för två år sedan kunde juryn konstatera att ”finlandssvenskhet” inte är ett hett och lockande ämne, även om insändarsidorna ofta fylls av texter om finlandssvensk utsatthet och framtidsstrategi. Det som däremot år 2008 – till skillnad från år 2006 – fick många att skriva en essä var temat makt och mobbning inom vården och inom familjen t.ex. i form av våld mot kvinnor.

Många essäister in spe stannar upp inför sitt eget eller släktens liv; enskilda avgörande händelser får människor att fundera över mera principiella saker. Vad är värt att minnas om man betraktar händelser i ett längre tidsperspektiv? Hur mycket är minnena värda, omräknat i arvstivister eller emotionellt kapital? Detta är ju frågor som också sysselsatte inspiratören till Ruintävlingen, Hans Ruin själv. Det som däremot inte berördes i någon större omfattning denna gång var populärkulturen, vilken utgjorde stoff för flera spännande essäer för två år sedan. Johnny Cash och talfilmens låga status var bland de få inom detta ämnesområde.

Personlig eftertanke

I efterdyningarna av ett omfattande läsarbete måste en jurymedlem ställa sig frågan om materialet och slutresultatet motsvarade all den möda som läsningen innebar. Uppriktigt talat vill jag bestämt säga ifrån, att läsningen gav mig väldigt mycket stimulans. Jag har lärt mig en mängd nyttiga saker om bl.a. potatisens kulturhistoria,

sjörövare, barnlöshetsbehandlingar, askesens traditioner, finlandssvensk transvestism, spanska sjukan, narcissism och häxprocesser på Åland. Allt detta inom loppet av fyra veckor. En kunskaps- och textfreak som jag blir nog upprymd av mindre.

Kan man lära sig skriva essäistiskt?

En tendens i förhållande till senaste tävlingsomgång, som jag slutligen vill peka på, är att essäer kring evighetsfrågorna Vad är meningen med livet? Hurdan är god konst? Varför finns det så mycket ondska? har försvunnit nästan helt. Sådana stora ämnen är i det närmaste omöjliga att på ett stimulerande sätt beröra i en essä, som ju ska vara rimligt kort. Kanske denna angenäma förlust har ett samband med att kulturtidskrifterna publicerar essäerna och dessutom ges ut i bokform av Svenska kulturfonden. Jag frågar mig: kanske har finlandssvenska skribenter under de senaste åren lärt sig skriva bättre essäistik i form av mera fokuserade och personliga texter. Modet att hitta på överraskande ämnen och uttrycksformer har blivit större, tycks det mig. Och OM det är så att man kan lära sig skriva essäistik, så är jag den första att jubla. Essäistik har ju inom finlandssvensk kulturtradition haft en aura av manlig akademism kring sig, även om Merete Mazzarella har gjort en stor kulturgärning genom att i sitt eget författarskap lyfta fram ett intimare närme-sätt. År 2008 ska essäistiken nog se annorlunda ut än den gjorde år 1952 för att vara trovärdig, provocerande och inspirerande utanför de strikt akademiska kretsarna.

Vi kan kanske därför redan nu, efter den tredje omgången av Hans Ruin-tävlingen, våga tala om en utveckling inom finlandssvensk essäistik? I så fall torde Hans Ruin själv kunna vara lycklig; hans stora genre lever vidare, förändras ännu på 2000-talet på svenska, i Finland.

Albertos blick

Margareta Willner-Rönholm

Med fötter som förevändning tar jag flyget till Paris. Mitt mål är utställningen L'Atelier d'Alberto Giacometti på Centre Pompidou. Och då handlar det om de stora fotklumpar Giacomettis tunna figurskulpturer så ofta står på.

Jag har varit fixerad vid fötter sedan jag överlevt ett halsbrytande arbetsprojekt med hjälp av visionen om en ny framtid som fotvårdare: Jag hade tänkt sadla om, anmälde mig till en fotvårdsskola och fick alterneringsledigt, men kom aldrig fram. Kroppen sade ifrån och när jag återhämtat mig från en osedvanligt elak virusinfektion var jag bara ledig. Och förvirrad. I brist på annan sysselsättning började jag leta efter fötter i konsthistorien – men hittade mest bara ordinära barfota ben hos Jesus och hans lärjungar.

Det var då Alberto Giacometti (1901–1966) gjorde sig påmind. Till honom hade jag sedan flera år tillbaka en relation, också om den inte tidigare gällt fötter. Relationer har ibland en tendens att börja leva sitt eget liv. Kanske min relation till Alberto kan liknas vid Albertos relation till Annette. Annette var en tillfällig förbindelse när han under krigsåren bodde i Schweiz och han hade aldrig för avsikt att

introducera henne i sitt Parisliv. Men slumpen, ett tomrum, en historia som rann ut i sanden och Annettes egen beslutsamhet gjorde henne till en bestående del av hans liv och konst.

Nu försöker jag hitta en ingång. Ett sätt att tänka med hjälp av Alberto. Jag vill använda honom som spegel. Vända mig till honom som till ett orakel som kan ge svar på frågor jag inte förmår formulera.

Tre gånger besöker jag utställningen i Paris. Där är alltid mycket folk och det blir många ”pardon” när vi skuffar till eller trampar varandra på tårna. Att det skulle vara mycket folk hade jag väntat mig. Däremot förundrar jag mig över hur noga och andaktsfullt också de andra studerar utställningen – de kan ju inte alla ha samma sorts relation till Alberto som jag?

Mitt tidigaste minne av Alberto hänför sig till ett besök på Louisianamuseet utanför Köpenhamn, tiotal år tillbaka i tiden. Jag minns inte att jag skulle ha blivit hänförd på något särskilt sätt, men Giacometti blev med åren det enda jag mindes av Louisiana. Att vandra i korridorer och möta ett genomlyst rum med människofigurer utdragna som stalagmiter i en droppstensgrotta.

Andra mötet handlar inte heller om hänförelse, annat än kanske i omvänd bemärkelse. I Åsa Mobergs personliga de Beauvoir-bok, *Simone och jag* (1996), figurerar

han som exempel på accepterad manlig excentricitet. Jag tog tacksamt till mig exemplet och använde det själv. Giacometti var vän med de Beauvoir. När hon talade om honom – i en föreläsning om ”Kvinnan och skapandet” i Japan 1966 – hänvisade hon således inte till en myt utan hon talade om en människa som hon hade känt väl:

”Till och med när han tjänade mycket pengar struntade han så totalt i livets materiella sidor att han bodde i ett eländigt kyffe där det regnade in. Han samlade upp regnvattnet i hinkar som läckte. Vatten rann över golvet och det struntade han fullkomligt i. Han hade en pytteliten ateljé där han arbetade på nätterna, han gick och lade sig när det passade honom, ofta framåt fem, sex på morgonen. Han klädde sig hur som helst, han höll byxor uppe med ett snöre som skärp, händerna var täckta av gips. Det struntade han i. Och hela världen tyckte det var normalt att han levde så; en konstnär tillåter man vad som helst. Inte minst: hans fru fogade sig i detta slags liv.”

de Beauvoir påpekade att en kvinna skulle hamna på dårhus, eller åtminstone betraktas som galen om hon försökte härma Giacometti – och att kvinnor skapar färre genialiska verk än män, inte för att de skulle vara mindre begåvade utan för att de riskerar att förlora mannens kärlek.

”Giacometti”

På utställningen finns tre skulpterade huvuden föreställande Simone de Beauvoir och sex studier i blyerts av hennes huvudform. Huvudena är små. De är bara några centimeter i genomskärning. De är från slutet av 1940-talet, från tiden strax innan Alberto fann det formspråk som sedermera blev ”Giacometti”.

Giacometti associeras mest med sin efterkrigstida produktion: abnormt smala, utdragna människofigurer i brons med tunna halsar och små huvuden, och med gråtonade, stelt frontala porträttmålningar, där modellens ögon bär spår av frenetisk om- och bearbetning, ibland är de bara mörka plumpar eller suddiga fläckar. Som ung experimenterade han med kubistiska former och var aktiv inom surrealistkretsen. Han uteslöts när han år 1934 återgick till att arbeta efter modell. Innan skulpturerna blev långa och smala krympte de. Under krigsåren blev de så små att de hotade försvinna, och han godkände bara ett fåtal. När han år 1945 lämnade Schweiz och återvände till Paris rymdes de i en tändsticksask.

Alberto har i flera sammanhang berättat om sin ångest inför krympandet och om den förändring i seendet han upplevde på 1930-talet. Krympandet sammanhängde med minnet av en kvinna på ett visst avstånd – en natt på Boulevard Saint-Michel. Han mindes det väldiga mörkret ovanför henne och husen, och menade senare att han, för att återge sin vision, borde ha gjort en målning och inte en skulptur.

Mera allmänt sammanhänge krympandet med en ovilja eller instinktiv oförmåga att bortse från den perspektiviska förminskning ögat registrerar, men som vi omedelbart tolkar i enlighet med vår kunskap om världen: Vi tror t.ex. att vi ser fullstora människor och inte småkryp på avstånd. Skulpturerna fick sin karakteristiska långsmala form när han till sist, för att få slut på krympandet bestämde sig för att utgå från en fastslagen höjd. När han inte gav avkall på höjden krympte skulpturerna till hans fasa i stället på bredden.

Förändringen av seendet fick sin början under ett biobesök, när Alberto började titta på publiken i stället för på bioduken. Verkligheten framstod med ens som överklig, och när han kom ut på gatan igen, tyckte han sig stå inför en värld han aldrig tidigare sett.

Att jag valde Alberto till samtalspartner beror mycket på hans sätt att se. Eftersom han kunde förundras över i stort sett vilket föremål som helst och arbeta efter samma modell i månader och år kunde jag gott föreställa mig att han lika väl kunde se på mig. Han skulle lyssna och associera och prata på själv samtidigt som han skulle titta mig i ögonen för att få syn på min själ. Modellens blick var för honom magisk – det enda som skilde den levande människan från den döda.

Alberto älskade att prata. Han formulerade sig också gärna i skrift. Hans samlade texter utgavs tillsammans med ett urval nedtecknade samtal 24 år efter hans död

och finns översatta till svenska: *Alberto Giacometti skriver* (1993). I förordet karakteriserar vännen och författaren Michel Leiris honom med bl.a. följande anekdot:

”En gång hörde jag honom säga – med en underfundig humor som var typisk för honom och som underströks av hans ömsinta kanniballeende – att det skulle vara honom helt likgiltigt att reduceras till en krympling utan armar och ben, bara man placerade honom på kakelugnen. Därifrån skulle han kunna fortsätta att diskutera med sina vänner som skulle samlas i rummet.”

Det är denna pratkvart till samtalspartner jag ser framför mig. Jag dras inte bara till hans blick utan tycker också om hans röst, som den framträder i hans texter – andningen, rytmen och sättet att knyta ihop meningarna. Dessutom verkar den fascination med vilken hans vänner beskrivit honom smittande. Kanske det var excentriciteten, hans mänskliga brister, som får deras uppskattning att låta så genuin, så avväpnat fri från dold avundsjuka eller missunsamhet. Kanske det också är därför jag vågar närma mig honom? De alltför perfekta, de i alla avseenden suveräna, är alltför skrämmande – eller ointressanta.

Fötter

Utställningen på Centre Pompidou presenterar de samlingar som tillhör Fondation Alberto et Annette Giacometti och baserar sig följaktligen på de arbeten som fanns i konstnärens ägo vid hans död. De mest kända och avbildade verken, som finns i konstmuseer på olika håll i världen, får jag följaktligen inte se. I centrum för utställningen står den primitiva ateljé i Montparnasse, som han skaffade 1926 och behöll resten av livet. En avdelning presenterar fotografiska dokumentationer av den och flera målningar visar sig vid närmare påseende vara utsågade väggbitar. Väggarna använde han som skissblock. Utställda är också en del inventarier; ss. kamin, skåp, hylla, och ett stort antal halvfärdiga arbeten i olika stadier.

Fötter hittar jag också. På en bronsplatta står sju fotpar, som tydligen varit avsedda att bli fundament för sju smala kvinnofigurer – en komplett version står intill: La forêt, skogen. Dessutom finns det en ensam stor fot med långt, smalt ben från 1958. Den är placerad i ateljédelen, tillsammans med ett 20-tal långbenta kvinnofigurer och en mager vandrande man. Det ensamma benet och benen till kvinnofigurerna påminner om benen hos vadarfåglar, också om fötterna mera ser ut som klövar än fågelfötter. Socklarna är ofta sluttande, som klackskor.

Det var inte så mycket för en presumtiv fotvårdare att bita i. Min fotfixering får dock sitt lystmäte på hemvägen, när jag börjar läsa James Lords *Mythic Giacometti* (2004). Albertos speciella förhållande till fötter tog sig tidigt uttryck i en kvällsritual som han tvångsmässigt höll fast vid resten av livet: Han slätade sockorna plat-

ta mot golvet, så att de såg ut som en fot i silhuett och därefter placerade han skorna i ett bestämt läge i förhållande till sockorna. Övriga klädesplagg ägnade han inget intresse. Lord återger flera fotrelaterade anekdoter. I de övre tonåren, när Alberto påbörjade sina konststudier i Schweiz, handlar de om teckningar – hur han tiggde och bad, och slutligen fick tillåtelse att rita en flickkusins fot och om hur han provocerade sin lärare genom att enbart teckna foten på en nakenmodell – det var det enda som intresserade honom. När han var i 60-årsåldern hade han en intrikat kärlekshistoria med en ung prostituerad, Caroline, och för att få äga någonting som han inte skulle behöva dela med andra män bad han att få köpa en del av hennes högra fot – de enades om ett pris på 500,000 franc.

Vad gäller Albertos egna fötter handlar anekdoterna om nonchalerat lidande. En tung stålhammare föll på hans fot i konstskolan och en medelev mindes 50 år senare Albertos häpnadsväckande oberördhet. År 1938 skadade han högra benet i en bilolycka och blev halt för resten av livet. Olyckan tolkade han som en befriande vändpunkt och menade att det var det bästa som hänt honom.

Fotografiet

Min relation till Alberto fick sin början med ett postkort, som jag köpte på en gata i Bordeaux år 2000. Kortet är ett fotografi av Alberto som arbetar med en skulptur av en sittande man i halvfigur. Skulpturen är i förgrunden och Alberto är fotogra-

ferad framifrån med höger hand på figurens axel och i den andra en kniv som närmar sig skulpturens hals. Både Alberto och den skulpterade mannen har ögon som ser uteslutande sorgsna ut. Alberto har glasögon med kraftiga bågar och påminner lite om Woody Allen. Fotografiet är hjärtskärande, roande, dynamiskt, ömsint och oroande.

Detta kort hamnade småningom i mitt arbetsrum. Jag hade då sedan en tid deltagit i arbetarinstitutionens skulpturkurser och kortet skulle påminna mig om denna lustfyllda hobby. Som kortet alltid fanns framför mig, kom jag på idén att använda det som utgångspunkt för en egen skulptur – föreställande Giacometti som arbetar med en skulptur. Jag framlade idén för min lärare, som föreslog att jag skulle arbeta direkt i gips. Det innebar en stomme av armeringsjärn, styrox och hönsnät, som jag sedan smetade gips på i många etapper. Gipsen bearbetades med yxa och kniv, och hack och sår lappades med mera gips. Den blev stor, kunde omarbetas i oändlighet – och sysselsatte mig ett helt läsår.

Detta regelbundna umgänge ledde till att jag ville veta mera om Alberto. Jag köpte böcker och fick nya porträttfoton att studera. Jag ritade av hans ansikte ur olika vinklar – det var mycket uttrycksfullt, karismatiskt, ibland liknar han filmstjärnan Jean Paul Belmondo – jag studerade munnens linjer, kindernas djupa fåror, påsarna under ögonen och pannans rynkor. Den första bok jag läste blev James Lords *Giacometti målar porträtt* som finns som pocketutgåva (2004) på svenska. Den bygger på Lords anteckningar från 18 dagar när han satt modell. Alberto tänkte högt medan han arbetade och Lord memorerade och skrev upp allting. Arbetet ville

aldrig bli färdigt (det blev hans målningar aldrig), var gång det såg lovande ut tyckte Lord att Alberto missnöjd fortsatte med att försämma det, och hemresan sköts upp gång på gång.

Ett par år efter gipsprojektet såg jag en utställning om Giacometti i Stockholm och blev till min egen förvåning djupt berörd, av uttrycket i skulptureernas ansikten och ögon, och av spåren efter hans händer. Jag visste inte att hans konst angick mig.

På Centre Pompidou finns en sal med enbart porträttfoton av Alberto. Den är halvmörk med punktbelysning vid fotografierna och i rummets mitt står vitriner med tidskriftsreportage. Upplägget och den tysta publiken påminner om kult på ett sätt som inte brukar höra konstutställningar till. Eventuellt kunde man vänta sig en motsvarande presentation av Picasso eller Salvador Dali. Men till skillnad från de emblematiske fotografierna av dem finns det ingenting teatraliskt över Albertos gestalt. Han bara är, oerhört närvarande men samtidigt totalt ointresserad av betraktarens blick. Fotografierna måste ha älskat honom. Ögonens stråk av sorg, ”kanniballeendet” och det expressiva linjespelet kring munnen när han pratar och skrattar. Postkortet jag fann i Bordeaux var inget fynd – flera Albertofoton säljs som postkort. Ändå kan jag inte låta bli att förundras över hur mycket fotografen lyckades fånga i detta porträtt. Det jag såg, och ville återge i mitt eget arbete, läste jag om först efteråt. Jag visste ingenting om Alberto när jag fastnade för bilden.

Blicken

I utställningens ateljédel får man se filmsnuttar som visar Alberto modellerande och målade porträtt, med närbilder av hans blick. Modellen skulle alltid se Alberto rakt i ögonen under sittningen. Blicken var allt. Det insåg han en gång medan han ritade av en flicka: ”Helt plötsligt upptäckte jag att det enda som förblev levande var blicken. Resten, det vill säga huvudet, förvandlades till ett kranium och blev nästan en dödsskalle.”

Den levande människans förvandling till död materia blev Alberto vittne till i unga år. Det var en äldre, nästan främmande man som dog i ett njurstensanfall på ett hotellrum under en gemensam resa. Det var en traumatisk upplevelse som han många gånger återberättade och som också figurerar i hans texter. Efter denna händelse sov han resten av livet med lampan tänd, och det hände att människor framför honom plötsligt framstod som livlösa, som om synintrycket förvandlades till ett fruset ögonblick: ”Det var inte längre ett levande huvud jag betraktade, utan ett föremål som vilket föremål som helst, nej, annorlunda, inte vilket föremål som helst, någonting som var levande och dött på samma gång.”

Kanske det är någonting av detta på samma gång levande och döda, och försöket att hålla dem isär, att fånga det levande, som präglar skulptureernas och porträttmålningarnas vidöppna blickar. Eller med Pierre Schneiders ord i inledningen till en intervju: ”Bilden av en ensam, nästan anonym varelse, fruktansvärt förgänglig och som ändå till den stund då han försvinner delger oss sin hemlighet, sin när-

varo, sitt liv.” James Lord rapporterar från sin tolfte sittning:

”Porträttet hade inte längre någon mening i egenskap av porträtt. Det tycktes inte ens ha någon större betydelse som målning. Det som betydde någonting, det enda som existerade av egen kraft, var hans outröttliga, ändlösa kamp att genom måleriet synliggöra en uppfattning av verkligheten som tillfälligtvis hade råkat sammanfalla med mitt huvud.”

Lords porträtt finns inte på utställningen, men jag studerar närsynt andra avmålade modeller. Ofärdigheten gör deras ögon ofokuserade, rörliga, de många färgskikten är som hinnor, som levande materia. Jag slår mig ner på en bänk och försöker titta på publiken i stället. Alberto brukade nämligen själv hävda att han fann museibesökarna intressantare än de konsthistoriska mästerverken, att han slutade besöka Louvren. Jag tröttnar däremot ganska snart. Jag ser inga själar, bara kroppsspråk, klädstilar, rörelsemönster, massor. Det finns så mycket människor i Paris. Man blir alldeles matt. Jag föredrar Alberto.

Samma vinter jag arbetade med min Giacomettiskulptur deltog jag i en veckoslutskurs i bildterapi. Vi målade med giftfria barnfärger på kraftpapper, och för att koppla bort det kritiska överjaget fick vi bara använda vänster hand. En uppgift var att först erinra sig vad vuxna sagt om en som barn, ord man hört till lust och leda eller aldrig glömt, och sedan måla en minnesbild. Jag målade en scen där jag sitter på en

stol i bakgrunden och i förgrunden står min morfar, sedd i halvfigur, modellerande en porträttbyst av mig. Min morfar var porträttmålare, lärare och skulptör. Han har vit rock och flickhuvudet är vitt som den färdiggjutna gipsen. Att berätta om bilden var en del av terapikonceptet. När jag skulle beskriva den hände två saker som jag var oförberedd på. Det ena var att rösten brast och blev ostadig, det andra att jag såg en tydlig likhet mellan målningen och min Giacomettiskulptur. Det var samma konstellation, samma spänning mellan konstnär och skulptur.

Den scen jag valt att måla hade jag inte uppfattat som känsloladdad överhuvudtaget. Jag mindes inte ens situationen, bara hänvisningar till den. Den som hänvisat till den var min far, och det som gjorde situationen betydelsefull var min morfars uppskattande beskrivning av våra filosofiska samtal. Avporträtterandet var antagligen en form av barnvaktning. Jag var hos morföräldrarna för att min mor låg på BB. Scenen och min oväntade reaktion handlar om behovet att bli sedd och bekräftad, om hur vi blir till i de vuxnas ögon, och i detta fall om betydelser som hör ihop med det faderliga och patriarkala. Både min far och morfar var tidstypiskt distanserade familjefäder. Hänvisningen till min morfars uppskattning var ett sparsmakat uttryck för beröm från min fars sida, och modellsittningarna var kanske de enda gånger min morfar ägnade mig sitt intresse – vi bodde på annan ort och jag var bara tio år när han dog.

Målningen, barndomsminnet och min reaktion förvandlar Albertos blick till en representation för ”det faderliga” – och när jag betraktar modellernas vidöppna

ögon är det inte ensamhet jag ser utan Albertos närvaro. De (enligt Schneider) ”nästan anonyma varelsena” är sedda av någon, de stirrar inte ut i tomma intet utan de tittar någon i ögonen. Anonymiteten öppnar samtidigt för identifikation, jag kan se in i mig själv – och känner mig sedd, dras in i en relation, i ett spänningsfält.

Kvinnan

När en relation växer uppstår konflikter. Förälskelse går över och artighet glöms bort. I Albertos fall kan jag bli irriterad på kulten – jag tycker inte om när han kallas geni och hjälte. Svårast att hantera är Albertos kvinnoyn. Prostituerade var länge de enda kvinnor som intresserade honom. Lord förklarar det i *Mythic Giacometti* med en smärtsam testikelinflammation i förpuberteten, som gjorde honom steril och sexuellt osäker.

I Albertos texter förekommer dessutom en morbida barndomsfantasi; han vandrar genom en skog, kommer till ett slott, dödar två försvarslösa män, våldtar och dödar två kvinnor, bränner slottet – sen somnade han nöjd. Man kan inte döma den vuxne Alberto för hans pojktida fantasier, och eftersom texten publicerades 1933 bör historien relateras till surrealisternas intresse för drömspråk och symboler. Ändå kan jag inte låta bli att undra över varför han återberättar den.

Tredje gången jag besöker utställningen minns jag historien och Albertos förhållande till prostitution. Jag funderar över skillnaden i sättet att framställa män och kvinnor. Kvinnor står som i givakt, ibland med uppdragna axlar, män går och är oftare framställda i halvfigur eller som byst. Brodern Diego – som satt lika troget modell som Annette – har axlar och bröstorg som utstrålar pondus också om ögonen stirrar.

Inför ansamlingen av stående kvinnor associerar jag plötsligt till trasor. Urvidna trasor med tom blick, hängande armar och blytunga fötter. Tjänarinnor och prostituerade. Fotografiernas Annette är mager. I tidskriftsvitrinen har jag just läst om hur hon tar hand om sin svärmor när de är i Schweiz, och i ett bildverk skyfflar hon skräp från golvet.

Vid första och andra besöket såg jag kvinnofigurernas magra kroppar som osensuella: så nakna att t.o.m. erotiken var avskalad, bortskalad – bara själen fanns kvar. Tredje gången ser jag dem som redan använda. Och när jag väl stängt av det aktningfulla betraktelsesättet glider associationerna till våldspornografins kvinnogalleri. Jag ser kuvade varelsor, bundna kroppar, utstuckna ögon, blod (en kvinna har spår av färg: varför just rött?).

Det är antagligen ett ofint sätt att se. Alberto såg aldrig ner på en varelse eller ett ting, hävdar Jean Genet i en essä. Hans kvinnofigurer brukar liknas vid gudinnor och väktare. Själv brukade han likna hororna vid gudinnor: när han såg en prostituerad på gatan tänkte han ”en hora”, när han såg henne naken såg han en gudinna.

De massiva fötterna hör framför allt ihop med kvinnofigurerna, och det är inte bara presumtiva fotvårdare som lägger märke till dem. För Genet var klumpfoten någonting förtrollande och oroande. ”Med huvudet, axlarna, armarna och bäckenet förklarar han något. Med fötterna fascinerar han.”

Det ensamma benet i utställningens ateljédel har Alberto förklarat i en kort text. Han skriver bl.a. om begär, ”det fysiska nöjet av att framför mig ha en fot av en precis dimension och på en precis höjd”. Det går inte att se ögonen, händerna och fötterna samtidigt på en person som befinner sig på två eller tre meters avstånd, påpekar han, ”men den del som jag betraktar ger mig känslan av helhetens existens”.

Kanske foten helt enkelt är en symbol för kvinnan som kropp: i kvinnofigurerna en markering och i anekdoterna från ungdomsåren ett substitut. När det gäller historien om hans eget ben (trafikolyckan som gjorde honom halt) är det frestande att se den belåtenhet han gav uttryck för mot bakgrunden av hans sterilitet och sexuella osäkerhet: han hade äntligen ett synligt handikapp som svarade mot det inre. Han var en attraktiv man, men undvek de kvinnor som drogs till honom? Han vanskötte sin hälsa och sitt yttre. Genet bjuder på ett tänkvärt citat: ”Det jag gillar med fnasken är att de inte fyller någon funktion. De bara finns. Det är allt.”

Vad kan Alberto ha avsett med ”sakna funktion”? Att de inte uppfyller kvinnans reproduktiva och vårdande uppgift? Att de står utanför ”livet”? I så fall gällde utanförskapet också honom själv. Om Freuds begrepp penisavund bottenar i manlig liv-

modersavund, måtte manlig sterilitet upplevas än mer som utestängdhet från livets mysterium. För det är väl där mysteriet bor: i möjligheten att skapa nytt liv – och inte i ögat och dödsögonblicket?

Albertos kvinnofigurer påminner oroande mycket om dagens anorektiska kvinnoideal. Hans gudinnor har ingenting med fruktbarhet att göra. I sin tidlösa frusenhet är de både kulturspecifika och tidstypiska i ett samhälle där det moderliga är hänvisat till marginalen och kvinnan överexploaterad som objekt. Det är sålunda symtomatiskt att en på åtstörningar specialiserad psykiater som Finn Skårderud blir fascinerad av just Giacometti: ”Vid enstaka benådade tillfällen resulterar ett möte med konst att man blir bönhörd”, skriver han i samtalsboken *Oro, En resa i det moderna självet* (2002). För honom är Giacometti en exakt formgivare av den moderna melankolin.

* * *

Hemma igen från Paris står jag och bläddrar i mina nya Giacomettiböcker. Några svar har jag kanske inte fått. Men, vad kan man vänta sig av en människa som (enligt Michel Leiris) älskar att spela djävulens advokat och antagonist – inte för att briljera utan för nöjet av att låta idéerna sprudla? Jag blev provocerad, visst, men framför allt smittad av hans ”nöje”.

Alberto såg hela tiden världen med nya ögon. ”Det stora äventyret är att se

någonting okänt framträda varje dag i samma ansikte. Det är större än alla resor jorden runt.”

Giacometti lyckades aldrig återge det han såg. Han visste att försöken var dödsdömda på förhand. Men han vände misslyckandet till någonting positivt. Hans projekt blev att komma underfund med varför det var omöjligt.

”Jag lever detta äventyr. Vad bryr jag mig om det leder till något resultat eller inte? För mig är det fullständigt likgiltigt om verken på en utställning är lyckade eller misslyckade. Tvärtom skulle jag finna det normalt om andra inte ens tittade på dem, eftersom de i alla fall är misslyckade för mig. Jag begär ingenting annat än att få fortsätta lika ohejdat.”

Essäisten och lindansarkungen

Thomas Ek

För några år sedan bodde jag en kortare period i Flemingsberg, en av Stockholms södra förorter. Nästan varje dag passerade jag över Västerbron med buss. Den imponerande höjden över havet på 87 meter gjorde att man hade en sagolik utsikt åt både öster och väster. När den invigdes den 20 november 1935 var Västerbron den största bågbron i stålkonstruktion som någonsin byggts i Sverige. Det är den fortfarande. Någon gång, inte ofta, promenerade jag över den och roade mig då med att tänka på deltagarna i Stockholm Maraton som måste besegra stålkollossen två gånger. Om man ställer sig högst uppe på brospannet och tittar ner i vattnet får man en hisnande känsla i maggropen. Hur kändes det då inte för arbetarna som byggde bron? Josef Kjellgren har skrivit om dem som vågade sina liv i *Människor kring en bro*, svensk litteraturs första kollektivroman.

Om man från Västerbron blickar åt öster upptäcker man snart Sankt Eriksbron, inte fullt lika hög men imponerande nog. I en essä med titeln ”Akrobatens predikan” har Hans Ruin skildrat hur han som åskådare var ett av tusentals vittnen när lindansarkungen Astor uppträdde i ett cirkustält uppställt vid Sankt Eriksbron.

Länge levde jag i villfarelsen att Astor hade gått på en lina uppspänd mellan Sankt Eriksbrons spann, men fullt så spektakulärt var det alltså inte.

Essän om Astor var inte Ruins första. Han hade skrivit om lindansare tidigare. I essän ”Lindansare på fallrepet” ur samlingen *Gycklare och apostlar* (1935) porträtter han den tidens mest berömda lindansare, den store Colleano, vars framträdande han sett i Paris i början av 1930-talet under flera besök på *Cirque Medrano*. Med dokumentär precision skildrar han den starka upplevelsen. Som alltid hos Ruin är uttrycksdimensionen i centrum: ”Från det ögonblick Colleano sprang fram på ställinan var det bara han som fanns till i det väldiga rummet. Bandet under hans fötter var intet medel för honom att hålla sig uppe i luften, utan en sträng att spela på, ett organ att uttrycka sig genom. Colleano var en ställinans expressionist, som i sviktande vågrörelser, bekände sig själv, sin ras, sitt lynne, sitt högmod, sin ödmjukhet. Det vore för litet sagt att han behärskade publiken. Han kuvade den – kuvade den så som en gång hans kollega Emile Ravelet kallad Blondin gjort, när han i förra seklets mitt inför tolv tusen åskådare tog sig ut över Niagara på en fyrahundra meter lång ställina och dansade fram under tusen piruetter och kaprioler för att slutligen stanna på mitten och böja sig lättjefullt över avgrunden, såsom man en söndagsmorgon böjer sig ut ur sitt fönster för att tala med någon på gatan.”

Men varför skriver Ruin om lindansare och akrobater? En anledning kan vara att han inte ville vara sämre än sin läromästare. Kunde Yrjö Hirn skriva om eremiter, pilgrimer och landstrykare, kunde väl han skriva om akrobater. En annan

anledning kan vara att han kände igen sig själv, både i lindansarens utsatthet och i det krav på perfektion som följde med uppgiften.

Det är mycket vi inte vet om Hans Ruin. I sin ungdom var han en duktig brottare. Det sägs att han brottade sig till sin flintskallighet genom att alltför ofta ligga i brygga. Han lär också ha uppövat konsten att balansera en pilsnerflaska på huvudet till fulländning. Långt upp i åren behärskade han fortfarande konsten. I en dagboksanteckning mot slutet av sitt liv nämner han faktiskt också akrobatik som ett av de ämnen som han ”snusat och läppjat på”. Men den stora bredd i kunskaperna som var en förutsättning för hans essäistik, såg han själv mot slutet av sitt liv som en brist i sin personlighet. När han iakttog böckerna i sitt bibliotek blev de närmast en bild av en defekt i hans person: ”utan skelett, utan system, utan linje”.

Om Astor Torvald Holmqvist vet vi ännu mindre.

Han föddes i Matteus församling i Stockholm den 8 juni 1923, och dog några kilometer längre söderut i Johanneshov den 31 januari 1983. Han blev alltså inte ens 60 år, men man tänker sig heller inte att lindansare skall bli särskilt gamla, essäister kanske, men inte lindansare. Men Astor var inte bara lindansare utan också filmstjärna. I ”Kortknäpp” (1957) spelar han turnéledare. I ”Svenska bilder” (1964) spelar han lämpligt nog just lindansare. Astors insats i den tredje filmen, ”Masturbationsdama” (1968), är höljt i dunkel, men han finns med i rollistan. I första hand var Astor Holmqvist dock lindansare, den störste som Sverige haft.

Hösten 1960 gav Hans Ruin ut sin självbiografiska essäsamling *Hem till samma-*

ren. I en av essäerna beskriver han en återkommande dröm. År efter år har han haft samma dröm. I perioder varje natt. I drömmen balanserar han på en takkam. Han tvingas ta sig ner för en ställning som når nästan ända upp till taklisten. Hela tiden måste han försöka hålla balansen, samtidigt som han kämpar mot skräcken att allting skall rasa. Men så en natt har drömmen förändrats. Stapeln består nu av resväskor. Själv ligger han och kryper högst uppe på den översta resväskan. Han känner hur stapeln under honom långsamt förskjuts. I sista stund räddas han av husväggen som ger det nödvändiga stödet: ”Jag vaknade, våt över hela kroppen. Och då – plötsligt, ur det länge sedan förgångna – en bild, ett minne! Från en tid, som jag inte längre trodde mig veta något om, från mina tidigaste år, medan min bror ännu levde och jag var fyra eller fem år.”

I barndomsminnet som plötsligt tänds är scenen det gamla societetshuset i Helsingfors. En akrobat bygger tillsammans med några frackklädda herrar upp en pyramid av stolar ända upp till taket. Ruin minns att han som pojke identifierade sig med akrobatens som hela tiden befann sig högst uppe i pyramiden: ”Jag såg med mannens ögon, var uppe med honom under takstuckaturen, kände svikten i stolkolonnen, frestade jämvikten med honom, men utan att känna hans trygghet, utan att uppleva hans triumf”. Ruin menar att om han gjort det så hade inte den bräckliga stolkonstruktionen ”blivit den fasans pelare, som ur ett glömt förflutet skulle sträcka sig genom hela mitt liv och gång på gång driva mig ut på sin sviktande brygga och spetsa mig i ångest och kallsvett”.

Samma år som *Hem till sommaren* kommer ut möts Hans Ruin och lindansarkungen Astor på nytt. Nu är scenen inte ett cirkustält vid Sankt Eriksbron utan en TV-studio. Båda medverkar nämligen i TV-programmet ”Söndagsbilagan” i Sveriges Television. TV-programmet är för alltid försvunnet. Det enda som numera vittnar om mötet mellan de båda är en dagboksanteckning gjord av Ruin.

Till en början konstaterar Ruin prosaiskt: ”Vi ställde några frågor till varann, jag bland annat hur det kommit sig att han valt som livskall att skjuta prick med sin kropp på linan, han bland annat hur det kommit sig att jag börjat intressera mig för akrobatik.” I fortsättningen är han dock mer utförlig. Ruin svarar att han som ung först hade fascinerats av det våghalsiga och spännande i akrobatens konst. När han blev äldre imponerades han av skönheten i hållningen och rörelserna. Slutligen hade det blivit en moralisk sak. Ruin förtydligar: ”Det låter besynnerligt, men är det inte. Den som arbetar med tankar och ord, en vetenskapsman eller författare, råkar gång på gång ut för misströstan: någonting föresvävar honom som det tyckes honom omöjligt att få exakt uttryckt. Att då för sina levande ögon få se något utföras som tyckes omöjligt att göra, det blir en spark framåt, det blir en tillförsiktsskälla – man går hem med ny beslutsamhet: försök på nytt, förtrötts inte, det kommer att gå, det måste gå, också du kan, bara du tar dig samman! När jag såg dig i tältet nedanför Sankt Eriksbron för femton år sedan erfor jag en moralisk uppryckning helt enkelt. Därför kallade jag också vad jag skrev för Akrobatens predikan.”

Från att först ha beundrat det våghalsiga äventyret, därefter det estetiska i håll-

ning och rörelser, slutar det alltså med att Ruin lägger en moralisk aspekt på lindansarens bedrifter. Lindansaren blir en modell för honom som essäist. En motvikt till den återkommande misströstan han själv ofta upplevde i sitt skrivande. Han får ny kraft av att se någon annan, i en helt annan verksamhet, utmana ödet. Det är tydligt att Ruin känner det så nu, men det märkliga är att när han såg Astor uppträda femton år tidigare och skrev "Akrobatens predikan" var det helt andra känslor som var förhärskande.

I "Akrobatens predikan" beskriver Ruin till en början den nonchalanta attityd som lindansaren Astor förmedlar: "När Astor i vit frack med en praktfull krysan-tem i knappålet sprang ut på det blänkande bandet från sin förnicklade ställning, liknade han en kavaljer i forna tiders balsalonger, som vid musikens första toner hastar över parketten för att bjuda upp den sköna från hennes plats vid väggen. Han bar på sina läppar det småleende som kommer av besegrade svårigheter." Men framträdandet präglas också av koncentration och precision. Ruin fortsätter: "Men så stannade han. Stod stilla på stålbandet, så stilla som hjärtats slag tillät, bara en lätt pendling i kropp och lina. Han hukade sig ner, vägde sina krafter och möjligheter, kornade som en kulskytt på en måltavlas innersta ring. Och så, i det rätta ögonblicket – en tyst explosion av exakt inriktad, exakt beräknad kraft, det sjöng i den sviktande linan, ett sekundsnabbt roterande hjul med vita ekrar slog upp i strålkastarens frätande blåvita ljus, och där stod han igen på linan, leende, lycklig, utan spår av ansträngning, och tog med handen lekfullt utsträckt, ned de brusande applå-

derna från raderna." Astor hade utfört det som vid den tiden var en sensation: en baklänges frivolt på lina. Ruin är djupt imponerad över lindansarens konster och tänker på den träning som måste ligga bakom: "Vilket tålmod i övningarna, vilken uthållighet i målsättningen, vilken tukt i själ och kropp." I slutet av essän verkar Ruin dock resignera: "Ju mer jag fantiserade om det, desto mer förödmjukad kände jag mig. Tänk om också vi andra skulle ha ett sådant fullkomlighetsbegär i blodet. Vart hade vi inte kunnat bringa det. Vilka ordets prickskyttar hade vi inte blivit. Men vi kan fuska, ty ingen dödlig risk smyger i våra fjät, färdig att avslöja oss."

I TV-programmet finns ingenting av det som Ruin lyfter fram i sin essä. Han nämner ingenting om den förödmjukelse och resignation som han kände inför Astors uppvisning. Tvärtom menar han nu att lindansarens konster den gången hade fyllt honom med tillförsikt. De var något att efterlikna vid perioder av misstro. Ett mantra att upprepa för sig själv: "försök på nytt, förtrötts inte, det kommer att gå, det måste gå, också du kan, bara du tar dig samman!"

Hans Ruin var mycket självkritisk som författare, men i takt med att hans stilistiska mognad tilltog fick han en mer tolerant inställning till sina texter. Kanske är det denna utveckling som är förklaringen till att det i TV-programmet finns en tillförsikt som är ovanlig för honom, och som på ett märkligt sätt kolliderar med beskrivningen i "Akrobatens predikan", trots att båda beskrivningarna syftar på samma händelse.

I sitt skrivande var Ruin på många sätt en perfektionist. Samma fullkomlig-

hetsbegär som hos lindansaren fanns även hos honom själv. Men varför reagerade han den gången som han gjorde? Kände han det som om han ständigt tvingades upp på skrivandets slaka lina för att förgäves försöka slå en baklänges frivolt i sina texter, trots att det förorsakade honom så stor vånda? Det yrke han hade valt handlade i och för sig inte om liv eller död, som lindansarens. Ändå vill jag ta fasta på det stora allvar som finns där och som Ruin tycks vilja undvika när han talar om sig själv som författare och konstaterar: ”vi kan fuska, ty ingen dödlig risk smyger i våra fjät, färdig att avslöja oss”. Även om den som skriver inte bokstavligt talat är utsatt för ett dödligt hot vid ett misslyckande, så kräver själva skrivakten ett stort mod. För många författare, och Ruin tillhör den kategorin, fungerar skrivandet både som ventil och överlevnadsstrategi. Ett ofta återkommande tema i Hans Ruins självbiografiska essäer är konflikten mellan moderns och faderns världar. För honom hotade inte en yttre fara utan en inre. Kanske var lindansaren, med sitt krav på full kontroll över sina handlingar, just den bild han sökte för sin egen utsatthet, för den balansgång han tvingades gå mellan föräldrarnas olika världar?

I mötet mellan Hans Ruin och Astor Holmqvist tangerar essäistens och lindansarens världar varandra. Vid deras första möte imponerades Ruin av Astors konster, men han tyngdes också av de omänskliga kraven och kände sig förödmjukad. När de möttes i TV-studion efter femton år hade någonting förändrats. Rollerna var på sätt och vis ombytta. Hans Ruin var på väg att publicera *Hem till sommaren*, sitt stora mästarprov som essäist, medan Astor nu tedde sig mera mänsklig. Ruin skriver i sin

dagbok: ”Han var nu 37 år, hade lagt upp som lindansare fastän han för det här tillfället gjorde om sitt nummer i en film som tagits någon dag tidigare. Någon lindansarkung var han inte längre. Han slog sin volt, men hade svårt att hålla balansen när han kom på fötter igen på linan.”

För en essäist som Hans Ruin, som ofta lyfte fram det mångtydiga hos människan, borde egentligen den åldrande lindansarkungen varit en naturligare förebild än den yngre upplagan som slog sina baklänges frivolter på lina. Perfektion fungerar för det mesta bättre för lindansarkungar än för essäister. Men det blev aldrig någon essä skriven i detta ämne, trots att konflikten mellan gammalt och ungt är något av ett tema i Ruins essäistik. Anledningen kan nog tänkas vara den unge lindansarkungen Astors lyskraft där i cirkustältet vid Sankt Eriksplan.

* * *

Hans Ruins essä om Astor Holmqvist publicerades första gången i *Dagens Nyheter* den 22 september 1946 under den återkommande rubriken ”Söndagsbetraktelse”. Essän finns också med i essäsamlingen *Drömskepp i torrdocka*, som gavs ut 1951, samt i tidskriften *Spektrum* nr 1 1952.

Vädergud > Klimatdemoner

Hanno Eskola

1

En februarikväll väntar jag på bussen i sällskap av två damer i skimrande pälsar och ett fyllo vars träningsoverall är från den gamla goda tiden, då man så här års kunde räkna med smällkallt och snö i himlastormande drivor. Nu fläker sig asfalten obscen ohöljd och ett duggregn med impressionistiska ambitioner kluddar till en suddig stadsvy. I mitt inte så stilla sinne förbannar jag klimatets rätt att frånga sina rutiner, bryta upp från det gängse och bli annorlunda. De stiliga damerna, däremot, förbannar högljutt taxin på andra sidan torget. De har nu i minst fem minuter iakttagit tomgång, och står nu i begrepp att marschera över och befälla miljöboven att stänga av motorn. Jag får infallet att hinna före dem. Om inte februari betar sig som den förväntas, ska jag också göra något jag inte brukar: jag tar taxi hem. När jag är några steg från bilen kör den iväg.

På hållplatsen har fylloet inlett en monolog som tydligen tagit avstamp i damernas agg mot taxichaffisens ohämmade utsläppsbeteende, vars framtida följd är att snö för deras barnbarn kommer att vara något kitschvitt på julkort. Fylloet håller med damerna om att en svart jul är något naturvidrigt, och beklämmande är det att höra hur ungarnas pulkor skrapar mot barmark. Vilket förklarar att skolpsykologerna har fullt upp med att mota självmordsolle i grind. Men varför låter de då "I'm dreaming of a White Christmas" sjungas på avslutningen och i radion och alla jävla varuhus? Det är ju befängt att be om snö här uppe, slår han fast med sin denaturerade stämman. Egentligen beror snöns frånvaro på det att man övergett de gamla goda julsångerna som tar snörika vintrar för givet; vore han snö skulle han känna sig sårad, om man hela tiden misstänkte hans goda vilja och självklarhet. I och för sig, bara för sisådär 10 000 år sedan hade man här is en kilometer upp i skyn. Det ger en perspektiv, pekpinna han på lite läroboksaktigt, men skenar strax iväg mer visionärt: kanske Gud då åkte skridskor däruppe? Gled med stjärnfallsskär från ett pimpelhål till annat; bara blankisens vidd och rymdernas tystnad kring Gud, som, när fylloet nu riktigt tänker efter, ja, Gud, han hette Clas Thunberg.

Då Thunberg skrann från seger till seger som en "isbanornas Nurmi", klarade han av kallpratet vid människors flyktiga möten med ett kort replikskifte om vädret. Det skulle han inte göra nu längre: som allom bekant, pratas det inte mer väder; det dryftas klimat, överallt, ständigt och ymnigt. En monumentaliserad small talk med

apokalyptiska tonfall har blivit det gängse sättet, när man måste säga något och väljer att inte omedelbart torgföra ens innersta.

Detta medan västmänniskan normalt vaknar på morgonen i ett konstgjort klimat, det värmereglerade hemmet. Går till garaget för att rusa hän i ett wohltemperiert väder på hjul. Kliver ur i parkeringshallen under den arbetsplats där hon ska tillbringa dagen i bakgrundsbruset av den mekanik som ska hålla henne varm, eller, om det vankas värmebölja, sval; kanske är luftkonditioneringen också till för att fläkt bort lukten av anletets svett. På vägen från jobbet svänger hon förbi snabbköpet: frukterna på disken prunkar, en mobil subtropik. Hemma drösar hon ner i soffan och knäpper på teven: dagens femtioelfte meteorolog profeterar, medan hon skalar och mumsar i sig bananen, som inte hör hemma här.

Vadan då detta intresse för något som inte nämnvärt påverkar den bilburnes dagliga leverne? Handlar det om nostalgi? Den brett levandes längtan till snävare tider, då dagens väder var på liv och död? Är det fråga om nödårsromantik? Intar bidragsnissen, försäkringsomstrålad, bonden-Paavo-poser för att blidka en fossil vädergud, utforskar han i bävan dennes minsta åtbörd? "En frostfront närmar sig österifrån och väntas nå landets västra delar under natten".

2

Min far växte upp på en bondgård. Blickande ut genom fönstret i en betongförrort 60 år senare, när regnet efter en längre tids torka öser ner, säger han att det är ”manna för åkrarna”. Han har behållit en organisk inställning till väderleken, trots att de plogbillar och svärd, som var hans ungdoms rekvisita, för länge sedan rostat sönder. Uttrycket vittnar dels om erfarenhet av vädret som en givare eller tagare av människans bröd, dels om Bibeln som hans andliga basföda. Ändå har även far sugits in i meteorologins malström. Till hans oomkullrunneliga rutiner hör att se varje dagens väder som teven bjuder på. Vid behov kan han flinkt flänga upp skäl till denna besatthet: nu är det någon svägerska som ska åka ut till landet över veckoslutet; nu hotar snöbristen att sabotera skid-FM, och dessutom skulle systerdotterns dotter testa sina nya slalomskidor. Under kriget vräkte en sextummares nedslag en hög grus över far. Den gången lyckades han uppstå ur graven, men var död i två veckor; vilket är skälet till att hans hörsel numera är mycket dålig (det finns krigsskador med fördröjd utlösning, liksom det finns ekokriminalitet vars följder blir kända först, när förbrytarna är döda). Far har alltså ett alibi att nonchalera mig, när jag påpekar att det är larvigt att oro sig så maniskt om vädrets lek; en armé lastbilar står i beredskap att köra skyttel, på det att FM må ske, och snökanoner låter ett vitt barrage drösa ner i slalombacken om det behövs, och är de på något annat frontavsnitt, kan tjejen knipa åt sig en billig sistastundens till Chamonix. (Idrotten

är en bra exponent för våra ständigt ökande möjligheter att negligera vädret. Sportandet sker alltmer inomhus och året runt. I min ungdom var ”höntsä” en oskrinnad variant av hockey om hösten, i väntan på att isen lades i rinkarna någon gång i slutet av november. Att kuta runt i pjäxor och peta pucken på asfalten var ett surrogat. Nu lär innebandy vara en av de snabbast växande grenarna.)

3

Flyger man i en jumbo jet över Great Sandy Desert, ser man en ändlös vidd av skrynklig, solbränd hud; någon gammal gud har somnat i middagshettan och glömt vakna, eller möjligen bestämt sig för att låta bli. För nordbon, som läst spaltmil på spaltmil av ekologiska domedagsprofetior, inger synen av Australiens inre en känsla av slöseri och spill, men också vag skuld, i synnerhet då han färdas i ett spolfomat konstklimat som är naturvidrigt; en flykt som skändar luften under vingarna. De två månader jag tillbringade i Australien pågick där en hätsk debatt kring den nyvalde premiärministerns avsikt (sedermera förverkligad) att öppna parlamentssessionen med att be aboriginerna om ursäkt för det övervåld som i olika former drabbat dem sedan kaptan Cook steg iland i Botany bay. Självfallet ansåg många att politikerns krypande till korset är meningslöst, och rentav sårande för dagens aussie, som vägrar att identifiera sig med, säg, det tidiga 1900-talets svinerier, då man

i bushen kunde slakta en infödingsstam utan någon som helst påföljd. Klimatet är den globala aboriginen, menade en bekant med newageböjelser. På bakpärmen av den bok, som han prackade på mig som reselektyr, utlovades en skildring av "a people balanced between the Dreaming and the perceivable world, in harmony with all species and living each day as the First Day". En säljig kortformel för en förfluten utopi som även jag känner starkt för. Därför föll det sig naturligt att jag Down Under kom att uppmärksamma människans förhållande till naturen mer aktivt än jag brukar. Inte så att jag här uppe ägnar mig åt tanklöst trampande i klimatklavret. Mitt ekologiska fotavtryck är säkerligen mindre än finländarens i genomsnitt: ingen egen bil (inte ens körkort!), återvinning, gärna lokalt producerad ekomat, frekventering av loppmarknader etc; det vill säga: en typisk rättskaffens miljömedveten medelålders världsförbättrare.

4

En av science fictions giganter, Sigmund Freud, skrev under sin symbolistiska period att livsens rot fräts av mördarens dåliga samvete: i mänsklighetens gryning dräpte sönerna urfamiljens fader. En ungersk lärjunge kunde så på 1925 bunta ihop Australiens spretiga aboriginalritualer till ett knippe mytologiseringar av oedipuskomplexet. Géza Róheims "Australian totemism – a psycho-analytic study in

anthropology" må vara ett överilat tuta-och-kör av en som sett ljuset, men den är värdefull som ett kompendium av för en tillfällighetsetnolog svåråtkomliga rön från de tidiga vita forskarna av kontinentens kulturer. Jag började läsningen i hopp om att mina löst drivande föreställningar om den inföddes lyhört balanserande samexistens med den omgivande världen angör gedigna fakta, och fann en dans på den slakaste av linor. Där finns en balans, visst, men den är genomstungen av terror. Aboriginen kan väl då och då känna ett stygn i samvetet för det forna mordet på fadern, men mest är han hela tiden på tå i en nyckfull omvärld. En tankspridd spottloska kan landa i alltets ena vågskål, som är till brädden fylld av det drickbaraste av vatten. Nyss låg den inte just där, men någon demon måste ha spelat ett elakt spratt. Varje neurotisk kaosteoretiker vet vad det handlar om: världen kan vältas omkull, närsomhelst. Dessutom är inte världen vad den synes vara, vilket hos oss sedan länge hålls för en självklarhet, och lärs ut redan på dagis. Om jag tittar på min hand genom ett mikroskop, ser jag ett landskap som är dolt för blotta ögat. Aboriginen har något slags inbyggd mikroskop (eller är det en teleskop, det andra instrumentet som ifrågasätter och luckrar upp sinnenas vittnesbörd?) vilken ger honom möjligheten att varsna skeenden, eller spår av forna sådana, eller en simultanitet av då och nu, i det som för blotta ögat är en bergsrygg i öknen. De föregående raderna är, lite på en höft, en dubbelexponering av mitt "civiliserade" medvetande och aboriginens "primitiva". Ägnar man sig på allvar åt sådant, märker man snart att överlappningarna äro legio. Ta just totemen som mittpunkter för energifält med mängder av för-

hållningssätt och livsstilsregleringar, förbud och ålägganden. Ozonskiktet är ett av dessa yttersta tiders totem. Kring det fylkar sig ett stort antal tabun, som inte behöver exemplifieras; varje vuxen i Finland förväntas vara bekant med dem. I somras flyttade jag in i ett hus som har fyra kakelugnar. Den snacksalige 30+ som hade haft det i ett par år, ”som ett brohuvud för större operationer”, berättade att de är byggda av ”nån Andersson som lär ha varit en jävel på att disajna såna, nåt slags lokal kakelkändis, faktiskt, fast fan vet jag: har aldrig haft tid att testa dom. Sotarnotan har jag ändå pungat ut med varje höst, och gubbarna säger att det är bara att slänga in ved, tutta på och gotta sig åt värmen! Jo, förresten: en gång hade jag en brud över på nattvickning. Skulle mecka lite stämning, packad som fan var jag förstås. Vräkte in ett gäng klabbar i ugnen. Garnerade dom med ett stöddigt sprut tändvätska. Femtioelva flindor av sånt stoff i källaren. Glömmer alltid att jag redan har, och köper ny för varenda jävla grillfest. Du får dom på köpet. Hursomhelst, zapp! sade zippon och jag till bruden: sättom oss här, min sköna, tagom oss i brasan! Ja ja ja jaaaa: det var ett dåligt skämt, och ännu dåligare, illare, tillochmed sämre! blev det. Jag tappade bort bruden i röken. Hade för fan glömt öppna spjället. Du vet hur det här med spjäll och ugnar funkar, vad?” Det visste jag. ”Okej, då säger vi det!” Han sprätte iväg i sitt tvåsitsiga vrålåk. Jag grenslade min cykel, och kände mig rättfärdig.

Att värma huset med kakelugnarna är klimatvidrigt, det visste jag inte. Det är

numera tabubelagt. En ny utsläppsbov, pinsamt lik mig, stryker omkring i de äldre småhusområdena: den romantiske bakåtblickaren, som lutar sig mot kakelugnens varma kind och tycker att han är nära rötter och tradition. I sina sakligare stunder medger han att prishöjningar på olja och el förstås påverkar hans bränsleval.

5

I boken ”Terra nullius” framkastar Sven Lindqvist att en underström i det vita Australiens förhållande till ursprungsbefolkningen är emigrantens obotliga känsla av att vara uppryckt, med eller utan rötter. I begynnelsen, i slutet på 1700-talet (med geologiska tidsmått: alldeles nyss), var det fråga om förtryckta och skövlade människor som ett monstros godtycke deporterade till jordens undersida. Där strandade trasiga själar på slir. Trångmålet Down Under har bäring också på hyperboréernas rådvillhet inför ett klimat som trilskas. Ett svåröverskådligt nät av påhopp och ingrepp, många av dem utförda i god tro och gott syfte, har satt igång processer vars följder är tvistiga, om inte omöjliga, att förutse.

Newagebokens lyriska hypande av aboriginen (”the savage”, vilden, är nästan genomgående termen i den äldre antropologiska litteraturen, och ända ner till 1500-talets reseskröner från fjärran världshörn) kan travesteras till en beskrivning

av vår belägenhet i detta postindustriella nu: ”människor som, likt ett fyllo i nedförsbacken, håller på att trilla omkull mellan Mardrömmen och den varsnade världen, och är på kollisionskurs med alla arter, och lever varje dag som vore den den sista.”

”Döda sälkutar skrämmer barn”, löd en rubrik häromdagen. Artikeln rapporterade om barns oro inför det som sker i/med världen, och sakkunniga serverade råd. Ingen tog upp det som ligger i kärnan av problemet: ens inställning till livets förgänglighet, den brutalaste formen av förändring som drabbar människan. Verweile doch, du bist so schön, du klimat, just sådant som du är nu! Jag noterar detta utan den minsta drygheit: hur man berättar för ens barn om döden är något som uttrycker hela ens livssyn. Som en funktion av den moderna, alienerade relationen till slutets ofrånkomlighet vidlåder en existentiell skräck allt som hör ihop med klimatets lynnesskiftningar.

När jag tillvitar klimatet ett lynne tänker jag ”primitivt”, men saknar vildens ”civiliserade” förmåga att umgås med en besjälad natur, hans vana att bete sig korrekt gentemot omgivningen, enligt någon uråldrig etikett. Hans etikett är dock inte helt problemfri: vad newagefolket flyfotat förbigår är skräcken för mörkret bortanför lägereldens sken. Hos oss var vetenskapens heroiska mission att slopa vidskepelsen, dräpa varje ”övernaturligt” väsen, slakta alla oknytt, älvor och alver, vittror och vät-

tar, mylingar. Det är svårt att avgöra hur långt man kom, innan det gick troll i vetenskapen. Själv är jag uppvuxen med den kristna varianten av vädergud, men åldras underligt främmande för honom; ett rov för mina demoner, varav minst framfusiga är de som uppträder i klimathamn.

Vissa vädergudar, en Zeus, en Tor eller en Ukko, tillintetgjorde med sin vigg den som levde alltför egensinnigt. Det var man akut medveten om: människan kände på sig eller rakt av visste att hon brutit mot himlens vilja. Järtecknen kanske stod som spön i backen och en dov ångest häftade vid vardagen. Själva det gudomliga ingripandet var dock tvärt och slutgiltigt, hitom motsägelsefulla spekulationer. Klimatdemonerna arbetar lömskare. Den oupphörliga medieringen av forskningens motstridiga rön har placerat oss på en sträckbänk som töjer oron och rädslan långt in i framtiden. ”Grönlands isar smälter”. Som pälsdamerna vid busshållplatsen, ser även jag i andanom, hur mina ännu icke existerande barnbarn desperat anstränger sig för att utveckla gålar och simhud mellan fingrar och tår.

6

När man ständigt utsätts för klimatdebattens trumeld, är det nyttigt att minnas ens första egna aningar av att något konstigt sker med naturen. I min hemstad, som är

inklämd mellan två stora sjöar, kunde man om vårarna i början av 60-talet inte dricka kranvatten; det flöt i glaset som stinkande, gulbrun vätska. I mjölkboden på hörnet såldes under de veckorna vatten i enliterspåsar, till vilka man kunde inhandla en plasthållare (mosters man, slöjdlärare och mycket traditionsmedveten, gjorde själv sådana av näver). Det kändes på ett dovt sätt galet: att betala för vatten! Lika naturligt känns det nu att se någon köpa en flaska Evian som är itappad i de franska alperna, och via en påkostad och miljöslitande logistik forslats till de tusen sjöarnas land.

Jag brukade leka i ett klippigt skogsområde, som låg nära stadens vattenverk, vars oförmåga att hantera islossningen var orsaken till vattnets dåliga kvalitet. En stor del av min tid gick åt att leta efter bäckar och följa dem uppströms. Kanske jag hade något slags privat naturreligion, eller åtminstone fanns det ett stråk av metafysik i mina skogsvandringar; en omedveten längtan att lösa det egna ursprungets gåta; nå fram till källan.

7

Väderguden som välvde skyn högt över våra futtigheter har atomiserats och krympt till klimatdemoner som drar undan mattan för fötterna på oss. Ändå är det med kli-

matet som med människor. Emellanåt varnar man att det hela har gått i stå. Då vill man rubba cirklarna och bända allt över till en ny bana. Givetvis, om man är rädd för förändringen, tycker man att just det som finns just nu är just det, som ska bestå härifrån till evigheten. Klimatet är här för att förändras. Vi kom hit för att förändras! Vare sig det är på gott eller på ont, ska man inte vara rädd. Tvärtom: man ska vara orädd. Vilket inte är samma sak som tapper, modig, djärv, eller andra sådana trånga ord. Det handlar bara om en frånvaro av rädsla på ett vidöppet fält av alla slags betydelser, och beteenden, och möjligheter.

Dag Hammarskjöld skrev 1951: ”Trogen sin framtid –.

Även om det endast betyder: se préparer à bien mourir”. Det är ett minimalistiskt rättesnöre. En trohet mot framtiden är idag omöjlig utan att man tar hänsyn till miljön, och mättar sina ekologiska fotavtryck små. Igen med Hammarskjölds ord: ”Att tynga jorden –. Inget patetiskt excelsior utan endast det enkla: att inte tynga jorden.”

8

Både en och annan månad gick, innan jag upptäckte skälet till att jag lämnat den fashionabla stadsdelen uppe på åsen för sunkigare kvarter, som min före detta kvin-

na betecknade som ”ligisters tillhåll och horornas hemvist”. En natt kom jag cyklande från stan och svängde in på min gata och fick syn på det belysta kyrkotornet som ligger någon kilometer bort, i förlängningen av gatan. Det slog det mig att jag, om jag så vill, en dag kommer att jordfästas där, i en släktgrav där min farmorsmor ligger. Hennes sista ord var mitt namn.

Rent principiellt ändras inte människans predikament om vattenvidderna stiger med 6 meter, eller om de sjunker med 60. Vi hamnar här genom den vidunderliga förändring som drabbar spermien och sädescellen när de möts, och underliga är de förvandlingar som så småningom skalar av oss köttet, på det att någon framtida arkeolog må gräva i någon nejd som återigen är före detta havsbotten. Han kan då hitta ett kranium, kanske mitt, detta som hyste dessa tankar vårvintern 2008.

SLUT

Atticus Finch, Odysseus och jag

Nora Hämmäläinen

Sent i januari ligger ett sjok av tunna isflak i Tokojviken, längst in mot Hagnäs torg. Om man lyckas stänga ut ljudet av järnvägen i väster och trafiken kring torget i öster hör man hur de stillsamt knarrar mot varandra. I övrigt är vattnet öppet och marken torr, med grus över asfalten sedan det snöade senast. Ljusblå himmel som färgas i orange bakom Havshagens silhuett. Det är morgon.

Är det just det här jag ska komma ihåg av den här tiden – att vintrarna var varmare än när jag var barn, att jag ofta gick den här vägen mot Hagnäs om morgnarna? Vad mer ska jag komma ihåg? Sådant som jag nu inte ser. Vad ska min dotter se när hon ser tillbaka på den här tiden sedan, när jag inte längre finns? Inte bara vädret eller hurdana skor vi hade, hur galonbyxorna kändes när man drog dem över vinterkläderna på dagis. Inte bara att vi ofta åt ärtsoppa på burk, utan också hur vi tänkte, vad vi såg och inte såg. Om hon alltså blir den sortens människa.

Så naturligt blandas tidsnostalgi med etiska omdömen, trots att vi ofta inte kallar dem för etiska. Vi ser det här i den nya svenska arbetarklasslitteraturen; Susanna Alakoski och Åsa Linderborg. 70-talets gulbleknade färgfoto ger färgerna

för det samhälle som inte var så jämlikt som det påstod sig vara. Tiden erbjuder glas och ram för det som är.

Men vilka är den här tidens färger? Svart mylla och illande grönt gräs som har skjuttit upp i november. Mot eftermiddagen regnsjuk grå himmel och mot kvällen gult och orange av stadens otaliga elektriska ljus. Var finns vår tids onda punkter?

Vi kan leka med tanken att det onda i varje samhälle ligger väldigt nära något som just det samhället betraktar som gott och nödvändigt, att vissa för en tid särskilt typiska arter av ont föds ur en strävan att efterleva de särpräglade måsten som hör ihop med tiden och med ens särskilda plats i den. Det här är förstås ingen ny tanke. Om man vet vad man letar efter så hittar man det på många ställen.

I Harper Lees roman *To Kill a Mockingbird* går den unga berättaren Scouts far Atticus Finch mot den allmänna opinionen i den lilla staden Maycomb med omnejd, då han ställer upp som försvarsadvokat för en ung svart man, Tom Robinson, som åtalas för våldtäkt av en ung vit kvinna. Vad Scout ser är en gammal far som försvinner in i sitt arbete och lämnar mera och mera av omsorgen om sina barn åt sin ärkekonventionella ragata till syster.

Men Atticus är en undantagsmänniska: han vet vad som är det enda mänskliga och han gör det, väl medveten också om de praktiska riskerna för sig själv och sina barn, och det hopplösa i hela företaget. Samtidigt vägrar han att döma sina

grannar och släktingar och kolleger som tar parti mot Tom Robinson och i processen uppenbaras hela vidden av det lilla samhällets rasism, dubbelmoral och skenlighet.

Den unga kvinnan är vad man i dag skulle kalla white trash. Hennes syskon är ofattbart lortiga och lusiga och hennes far super upp de pengar som familjen ska köpa mat för. I det lilla samhället ses de med en blandning av tolerans, djupt liggande förakt och likgiltighet inför deras såväl fysiska som själsliga misär. Likväl står deras ord skyhögt över dens som råkar vara svart.

Den mest dugliga är Tom Robinson, en ung man som jobbar hårt för att försörja sin lilla familj, går i kyrkan, är omtyckt och garanterat oskyldig. Men han är svart och det räcker för att göra honom chanslös från den stund då anklagelsen är uttalad.

Det viktiga, säger Atticus till sina barn, är att vi inte låter det här påverka vår inställning till människorna här i stan. De är våra grannar och släktingar och vänner.

Han menar det verkligen. Om vi försöker se genom Atticus ögon är det uppenbart att människorna i Scouts omgivning för det mesta inte är skitstövlar. De är vanliga människor som försvarar något som för dem är värdefullt: den goda ordning i vilken de själva har sin plats, som möjliggör livet sådant som de känner det. Det är också tydligt att de känner sig hotade. Atticus är släkt med nästan alla i den lilla staden Maycomb med omnejd, han är ett med orten och kan lika lite som de

andra skäras ut ur det sammanhang som har gett hans liv form och mening. Han är ett med sitt samhälle och genom hans ovanliga person talar samhällskroppen om en ny ordning. En hjälte är den som förebådar en ny tid.

Men det här är förstås inte den enda typen av hjälte som vi känner till. Vi kan ställa Atticus mot en annan sorts hjälte, den som verkar i enlighet med sin tid, må så vara att tiden här är sagatid.

Eyvind Johnsons Odysseus är åter på väg hem efter en lång tid hos nymfen Calypso. Det har varit svårt att komma iväg. Älskar han henne? Det spelar kanske ingen roll. Hon är en nymf och han är varken den första eller den sista som skall åldras förbi henne, medan hon själv i evighet är lika stark och åtråvärd. Trots att deras kärlek präglas av råhet och maktbruk är den oskuldsfull jämfört med allt han har gjort och det han ännu måste göra. Kanske finns det heller inget annat slag av kärlek som kan tillfredställa en krigshjälte och en nymf. Det är bara mellan dem två.

Nu måste hon låta honom gå, det har kommit bud från gudarna. Hon utrustar honom väl och han längtar redan bort. Den salta vinden från havet lockar. Snart ska han återta sin plats som den han är. Men han hinner inte resa länge innan hans minnen hinner ikapp honom med ökad styrka. Vem har dödat pojken Astyanax? Vem har tagit honom med list och kastat ner honom från stadsmuren i Troja för att befästa en länge väntad seger i det ärofyllda kriget?

Hans uppgift tynger stundvis ner honom. Han önskar att gudarna ska släppa

honom, att han ska få återvända till Calypso eller fortsätta sin resa västerut. Han drömmer om en annan tid där hans bestämmelse inte skulle vara nödvändig. Men samtidigt förbereder han sig för det som väntar. ”Han sökte greppet kring det han ägde. Gudarna hade fört hit honom. Eller han kanske tänkte det mindre undfallande ödmjukt: Jag måste stiga opp och bli krigare när budet kom. Måste?”

Vi vet vad Odysseus måste göra och vi vet att det förutsätter en veritabel slakt och ett totalt förstörande av alla möjligheter till en nära försonlig framtid på ön Ithaka efter hans återkomst. Blodet måste flyta. Han kan inte vara en moralisk hjälte för han är redan en hjälte av annan typ, en krigshjälte, återvändande och sargad. Han är väsentligen en hjälte i sin tid och inte en hjälte för framtiden.

Och Odysseus tid är alltid med oss.

Han dräper alla friarna. Hans hjältemod sitter i den starka armen som ensam kan spänna hans egen båge. Han kunde strategiskt ha stannat vid tre, de andra skulle ha böjt sig för hans makt, men han sparar bara två, ”en livets spion och en krigets sångare”, dem som skall leva för att berätta. Han låter dräpa kvinnorna som har legat med friarna och han skonar inte ens den som kanske är mor till hans eget barnbarn. Inte heller barnet lyckas han spara, trots att han veknar till slut. Ordern har redan getts och fullföljts. Men ville han egentligen ens rädda det? En hjälte är den som trots svårigheter gör det som måste göras.

Det finns ett släktskap, inte så mycket mellan Atticus och Odysseus, utan mellan Odysseus och de goda medborgarna i Maycomb. Inte i det att de gör ont, utan i hur de gör det onda till förmån för den goda ordning som ger deras liv form och mening. Vi vill säga att det är absurt att någon ska vara så beroende av en samhällsordning och sin plats i den att han inte kan göra det som uppenbart är rätt. Men det är inget annat än den goda ordningen som talar om för oss vad som är rätt. I hjärtat av vår moraliska förmåga ligger en paradox. Det finns kanske ett samvete som kan skära igenom tiden, men samvetet är inte bortom tiden, utan verkar på det som vår tid gör synligt för oss.

Odysseus släktskap med Atticus finns i hans drömmar om en annan värld där en annan ordning råder. Hur anakronistiskt är det av oss att tänka att en person i en hjältetid, som är så främmande för oss, ska tänka som vi gör? Men Eyvind Johnson vet precis vad han gör: han leker med anakronismen. Han vet att det är lika drömskt att tala om en värld av samvete i vår tid som i hjältarnas. Att hjältarnas tid alltid är nu och samvetets tid alltid i ett hägrande framtidsland.

Hur gärna följer vi tidens krav? Hur gärna de krav som ställs på just oss i just våra positioner? Hur gärna tar vi på oss tyngden av allt som krävs? Hur mycket rum finns här för tanken att röra sig? Vi kan jämföra oss med Odysseus: Ja, jag måste nu bara döda kvinnorna också, för det är min plikt som kung över Ithaka. Huset skall bli rent. Jag kan inte annat.

Vi är inte alla kungar; vi har andra måsten: Jag måste flyga till Bryssel varje vecka, jobbet kräver det. Men det blir ju många tråkiga möten. Vi behöver två ordentliga bilar för både min fru och jag pendlar till jobbet. Ja det blir ju så dyrt med jul, barnen ringar in julklappar för över 1000 euro i leksakskatalogen, så var det inte när jag var barn, jag var jätteglad att få en legoambulans, och långkalsonger.

Är det tyngd eller lätthet? Man kan säga att man tycker om att ha ett visst slags liv med dess typiska tecken på framgång. Det är lite jobbigt ibland när man varken har tid eller råd med *allt* det man skulle vilja. Men man behöver inte säga att man *måste*. Odysseus tycker också till slut att det känns bra att ta livet av friarna och deras slinkor, trots att det ohjälpligen blir kladdigt. Bra är ett för svagt ord; mitt i slakten sjuder han av det liv och den styrka som är, väsentligen, just hans. Det finns inga tvivel i pilen som på sin väg genom friaren Antinoos strupe ”slog in en punkt av ny, fullständig tystnad i världen.”

Det är uppenbart att människoslakt och lynchning är värre än att åka bil och flyg eller köpa prylar. Men nu handlar det inte om vilka måsten som är värre, utan om hur måsten fungerar, om vad som kan vara viktigt och nödvändigt och likväl ont.

Det är ändå inte så enkelt att Atticus går emot sin tid, medan Johnsons Odysseus är med sin tid. Atticus vet att han är privilegierad, han är ansedd, få har studerat så långt som han. Han är inte rädd för han vet vem han är. När han var ung var han

Maycombs bästa prickskytt, kanske är han det fortfarande. En gång skjuter han en rabiessjuk hund som hotar grannskapet och det är ofattbart för pojkflickan Scout att hon inte har fått veta om hans skicklighet tidigare; en sådan merit! I det skjutgalna samhälle som Maycomb är använder Atticus aldrig vapen. Han är privilegierad på det särskilda sätt som placerar honom i sin stads etiska avantgarde. Hans tänkesätt ligger svindlande nära det som en del av de tysta invånarna i staden tänker. Hans position ger honom styrkan att ta steget.

Men tänk om Odysseus skulle handla som Johnson låter honom tänka. Driver han med sin hjälte? Odysseus historia är redan skriven, han är låst i ett förlopp som inte kan skrivas om. Utan den historien existerar han inte. Kanske önskar han att han inte fanns; han prövar möjligheten att inte finnas till i historien om hur han lurar jätten Polyfemos genom att kalla sig Ovtis, ingen. Ingen är här. Genom att kalla sig Ingen inför andra överlever han, som den krigare han är. Genom att kalla sig Ingen inför sig själv flyr han sitt samvete, och hans hjältejag överlever hans samvetsqual. ”Ingen har dödat gossen Astyanax.” Men det är inte Ingen som vid hemkonsten dräper friarna: det är Odysseus, den länge väntade, kung av Ithaka.

Ändå blir man inte god bara genom att gå emot sin tid. Det är tidens tankar som är vår karta och kompass. Av de trådar som är vår tid väver vi våra människoliv. Vi är inte utan skuld som djuren, själva griper vi efter trådarna som blir våra tankar och handlingar. Bland dem finns både det onda och det goda, och vilket som är vilket bestäms kanske först i en framtid som vi inte känner. Precis som vi med

Eyvind Johnson och Harper Lee bestämmer över Odysseus och Atticus och invånarna i Maycomb.

Men, vill någon säga, Odysseus tid är ju nu och Atticus tid är nu. Nu som alltid lever vi i den friktion som uppstår där tanke möter verklighet. Vi är de goda invånarna i den lilla staden Maycomb; vi har byggt våra liv och drömmar på den goda ordning som vi känner till. Det är svårt att ta i det som inte har en plats i vår ordning. Det oroar oss.

Känn efter. Verkligheten är sträv, och ger än en söt och än en bitter smak på tungan.

I flera år nu har det varit snöfritt och regnigt genom hela januari månad. Mot slutet av mars förra året firade jag min födelsedag med en liten flaska mousserande vin på Café Strindbergs terrass i en tunn jeansjacka. Det var 23 grader varmt i solen. Inte grundvarmt som på sommaren, men varmt på det sätt som får den nymornade igelkotten att kura upp sig invid en solvarm stenfot. Jag var utan sällskap men inte ensam; på så gott som varje bord stod samma höga glas och samma små svarta flaskor av märket Freixenet. En vacker kvinna, äldre än jag, satte sig med samma dryck vid mitt bord för det var ont om lediga platser. På grund av den varma solen kom vi att prata. Hon var bankfröken, 47 år gammal, tonårig son, nöjd med sin dag, lite nostalgisk över sitt eget liv när hon såg mig. Jag berättade att jag hade födelse-

dag, hon skulle ha trott att jag var yngre än jag var. Just den dagen var jag faktiskt yngre.

Titta på blandningen av befogad oro, tacksamhet, vidskepelse och lakonisk humor med vilken vi tar emot den här tidens varma vintrar. ”Det här är den Nya Vintern”, säger min far, lite som om han skulle säga ”det här är Nokias Nyaste Modell”. Han är nöjd: den gamla vintern var hal och krånglig. Vintrarna på 70-talet var visst lika varma som nu, men då hade det ingen särskild innebörd. Problemet är att vi egentligen inte vet vilken innebörd det har nu. Vi famlar. När jag var barn var vintern snörik och kall och vi skidade ute på Botbyvikens is. Min dotter har aldrig skidat.

Om det är klimatuppvärmningen som gör det borde vi stanna upp nu. Om det å andra sidan är normal växling kan vi njuta av de tidiga vårarna och av att man slipper gräva ut bilen ur en snödriva när man skall åka till jobbet. Likväl borde vi stanna upp, av andra orsaker, humanitära kanske. (De följer inte vår arbetslagstiftning där våra t-skjortor blir sydda innan de forslas till oss med flyg, köps för en billig peng och slits ut på ett halvår. Som kanske aldrig förr är varje vardagligt val en fälla.)

Om det är både klimatuppvärmning och normal växling som ger våra varma vintrar borde vi stanna upp med lika omedelbar verkan. Vilket det än är kommer vår kluvenhet i framtiden att framstå som bisarr. Det sammanhang där den är naturligt kommer bara till en del att vara synligt för dem som kommer efter oss. På något bibliotek kommer en ung historiker med fjärilar i magen att rekonstruera vad

vi kände. En hel hemlig värld av specifika rädslor, förhoppningar, missförstånd, skuldkänslor, vardaglighet och självförsvar som få av hans samtida kommer att ha det minsta intresse av. Våra liv som är så otänkbara utan ökad materiell produktion, konsumtion, konkurrens, rörlighet och en ökande ängslan över konsekvenserna kommer att veckla upp sig framför hans ögon. Hur mycket kommer han att förstå av det han ser? Vilka paralleller med sin egen tid kommer han att uppfatta?

Kanske hans söta kollega plutar med körsbärsmunnen över lunchbrickan och säger att det inte var något särskilt med klimatet under perioden 2000–2020, helt inom ramen för den normala variationen. Att de egentliga förändringarna kom senare, och av delvis andra orsaker än man kunde förutse i början på 2000-talet. Att det han sysslar med är häxhistoria, människans eviga jakt efter hin håle där han *inte* är.

Kanske.

Vår tids Odysseus är snart miljonär på en industri där den materiella produktionen är förlagd till Sydostasien och en stor del av produktutvecklingen till Indien. Han har fyra fasta hem, flyget är hans femte. Han är ännu ung och bygger upp sitt Ithaka. Han är överallt och hans ord dryper av läpparna på världens ledande företagskonsulter. Hans första gråa hår har dykt upp vid tinningen och han är vacker där han speglar sin snedprofil i det reflekterande glaset som kantar en rulltrappa på ett av världens flygfält. Hans ansikte är inte märkt av krig, han är len som stål där

han flyger över den hårda verkligheten. I framtiden kommer en fond som bär hans namn att bekosta kultur och forskning i stor skala. Det är därifrån som också vår unga historiker får sitt årliga stipendium som är knappt tilltaget men fullt tillräckligt att leva på i den lilla staden Helsingfors. En något mindre och fattigare fond som bär Penelopes namn kommer att bekosta biståndsprojekt för dem som värst har drabbats av klimatuppvärmningen.

Det var inte det här som Hannah Arendt menade med den banala ondskan; det här är mycket banalare och kanske inte ont alls. Inte egentligen. Så till den grad är vi produktiva delar av ett destruktivt system att ondskan har gjort sig helt onödig.

Det är inte lätt att vara Atticus i vår tid. Det är inte heller lätt att se vem vår Atticus är, den varma vinterns dimma ligger för tjock över oss. Invånarna i Maycomb lär sig stava ord som rättvisemärkt, ekologiskt, återvinning, second-hand, vintage, närproducerat. Penelope lanserar en etisk märkning för textilindustrin, med minimikrav för både ekologisk hållbarhet, minimilön och arbetsvillkor. Produkter som är märkta med den gröna vävstolen blir snabbt populära inom den medvetna medelklassen i vissa rikare länder. Är det kanske hon som är Atticus? Hon är privilegierad och vet att både hennes möjligheter och hennes ansvar är större än andras. Hon fördömer inte utan gör det lite lättare för invånarna i Maycomb att nästa gång göra ett bättre val. Hon vet att hon egentligen är en av dem. Men hon kan inte vara Atticus för hon väcker allmänt gillande, hon går inte emot någon opinion. Också Odysseus uppskattar hennes insatser, han är själv inte i textilbranschen.

När jag mot eftermiddagen går hemåt kommer isen vid Tokostrand att vara borta. Det är redan mörkt och det doftar svagt av hav, tång och ruttande fisk: en längtansdoft. Idag har mitt lilla stipendium räckt till ekologisk ärtsoppa på burk, rättvisemärkt kaffe, bananer och två nya t-skjortor, en i storlek 122/128 för min dotter och en något större för mig, made in China respektive Kambodja. Hur mycket vill jag egentligen veta om mina uppköp? Vill jag veta vilka vägar och hur långt de har rest, vilken skog som har skövats för odling eller vem som får de pengar som jag har betalat? Är jag tillräckligt fattig för att vara harmlös? Går det att leva rätt mitt i det här utan att själva livet krymper ihop och blir till sin motsats: självförnekelse, livsförnekelse och inre död?

Ge mig ett eget linfält bakom knuten och en källare med rovor och potatis. Ge mig en tidig morgon med det dyrbara kaffet i pannan på vedspisen. Ge mig gamla saker som blir vackrare med åren och nya som kommer att överleva mig. Och om inget av det här är möjligt, ge mig då åtminstone tillbaka min obesudlade glädje över de materiella tingen som kan bli mina genom mitt eget arbete. Men för det behöver vi, kanske, en helt ny värld.

Jag saknar Atticus Finch och önskar att han var min pappa. Kan jag skriva ut mig ur min tid? Kan jag skriva ner för sidan och sedan klättra uppför raderna tills jag kommer högt nog för att se det som är? Kanske står han då och vinkar åt mig nerifrån, från marken som är fast och levande under hans fötter.

När längtan hem är längtan bort

Unn Gustafsson

Jag presenterades för Bülend en sen och alkoholindränkt kväll i en av Berlins oräkneliga barer. Det var tio år sedan han hade tvingats gå i landsflykt, på grund av uppblussande strider mellan gerilla och militär i hans hemland. Sedan dess hade en viss politisk manikyr ägt rum. Rent teoretiskt hade Bülend kunnat flytta tillbaka. Det gjorde honom rädd sade han; inte så mycket lagstiftningens skenhelighet som han känner sedan barnsben utan snarare hans eget förhållningssätt. Vad hade blivit av hemma, medan han var borta? Jag hade nyktrat till vid det laget och kände mig plötsligt sorgsen och liksom trött. Jag svarade honom att hemma förblir intakt bara så länge du stannar där. Separationen verkar som ett gift på dina känslomässiga förbindelser: till människorna på platsen, lukter och ljud, sammanhang. Allt det som ger ”hemma” dess oantastbara legitimitet. Bülends mykorrhiza, det filigrana rot-system som förbundit honom med hemorten, led av syrebrist i exilen. Min med. Vi tuggade tyst vidare på våra Çekirdegi. När jag reste mig för att gå, grep Bülend tag om min handled och gav mig en bönande och på samma gång uppfordrande blick. ”Du ska vara stolt” sa han, med tonfallet hos någon som tänker nyktert men talar

berusat. ”De är så många, jag menar, vi är så många som lever i exil. Och ändå, det är så få. Majoriteten ställer aldrig sig själva frågorna. De flyr bara. *Exil kan vara en mycket vulgär upplevelse.*”

”Allt det du i ditt liv har hållit kärast
måste du överge; det blir den första
pilen din landsflykt skjuter från sin båge.
Du kommer att få erfara hur andras
bröd smakar bittert och de steg är tunga
som leder upp och ned för andras trappor.”

Den Gudomliga Komedin, Paradiset XVII: 55–60

Ingvar Björkeson har översatt italienskans ”essilo” med ”landsflykt” – kanske som en hommage, eller en trogen tolkning av Dantes eget livsöde. Jag föredrar originalens exil, som omfattar mer än fördrivningens ögonblick. Exil, som ekar i diaspora, i kurdiska filmer, i judisk klezmermusik, i kulturens alla uttrycksformer – oavsett var hemma antas ligga. Exil, som till slut blir abstrakt, ett tillstånd i sig.

Jag övergav landet där jag växt upp på eget bevåg. Det tog mig ett par månader att inse att jag inte var på väg hem igen. Min sorti saknade plan och elegans, i bästa fall kan man beskriva den som envis. Självvald exil liknar skoskav i ett par favoritskor.

Man vill inte ta av sig dem, trots att de klämmer. Ibland börjar det blöda och man byter plåster och fortsätter hålla god min i elakt spel. När man hållit ut tillräckligt länge är det för att märka följande: även utan skorna i fråga gör det ont. I Berlin, en stad som rymmer människor från nästintill världens alla länder, är jag inte ensam om den sortens lommande smärta. Bland mina vänner är de flesta barn till sextio-talets gästarbetare: kurder, turkar, alleviter, ateister, samt en och annan östtysk. Med dem delade jag inte bara boende utan ett slags undflyende främlingskap. Vi dansade oss igenom nätterna, till musik som deras föräldrar lyssnat på för att döva sin hemlängtan. Jag förstod inte de turkiska och kurdiska ordens innebörd men väl saknadens melodier. Långsamt insåg jag hur de som är födda här i Europas mitt, lik förbannat längtar bort; längtar hem. För många har uppväxtens lucka mellan ett hemma och ett annat förvandlats till en falllucka. Så går exilen i arv, med det omgivande samhällets tysta medgivan.

”*Nästa år åker vi tillbaka*” – gästarbetarnas ursprungliga intention blev så småningom till en besvärjelse. En besvärjelse som ekat genom otaliga européers uppväxt; ömsom ett löfte, ömsom ett hot. Ett tappert försök att hålla stånd mot kylan som främlingskapet och det hårda arbetet alstrade. Ett förtvivlat försök att hålla fast den tillhörighet som avståndet obönhörligen luckrade upp. De som kunde satte barnen i bilen eller bussen och korsade kontinenten, minst en gång om året. Europakartan är penetrerad av olika vägar till det andra hemmet – en intrikat väv av inofficiella rutter som bara de invigda känner till. Människor med olika etnicitet,

religion, språk och social status delar svettiga minnen av oräkneliga timmar på väg; gränskontrollerna angav tempot, presenterna till släkt och vänner vällde över i bagaget. För barnen var resorna en självklar del av uppväxten. Men ju fler år som gick, desto svårare blev det att säga om man var på väg hem – eller om man just lämnat hemma bakom sig.

De platser som lämnats eller flytts kastade långa skuggor in i tusen och åter tusen laminerade sextiotalskök, där fläktsystemen gett vika för samovarens eviga ångande. Där barn kom till världen och växte förbi markeringarna på dörrkarmarna och omöjliga kunde dela de äldres sorg över ett fjärran hemland. De här barnen har hunnit bli vuxna och skaffat egna barn idag. De kallas inte gäster längre, utan andra och tredje generationens invandrare, migranter, ”nysvenskar” drare, migranter, ”nysvenskar” och annat underligt. Man kan göra karriär och köpa bostadsrätt och bleka tänderna – främlingskapet klibbar fortfarande vid ens hud, som vore man tjärad och fjädrad.

När den första vågen arbetskraft anlände till efterkrigstidens Europa från Turkiet mottogs de av välkomstkommittéer. Tyskarna stod på järnvägsstationerna och applåderade åt välbehövda turkar, som lämnat jord och familj bakom sig i förhoppning om att kunna rädda just dessa. Ingen av parterna räknade med att emigrationen skulle bli till exil. Men för en överväldigande majoritet blev det så. Ett halvt århundrade senare går debatten om den – underförstått misslyckade – integrationen hög i Europa. Låt mig därför hålla fast vid det som ingen längre vill min-

nas: hur efterlängtrade dessa gäster var. Världskrigen hade lämnat gapande hål efter sig, inte bara i byggnaderna och människornas hjärtan. Europa måste lappas ihop, byggas upp. De privata kapitalintressena gick i bräschen och statsmakterna begrep efterhand att arbetskraftinvandringen inte stod att hindra. Nu gällde det att reglera den till egen fördel. De politiska samtalen kretsade inte kring språkkunskaper och samhälleligt engagemang, utan kring främlingarnas arbetsmoral och fysionomi. Ogenerat tillkännagav arbetsgivare att man lade ”stor vikt vid att hålla de turkiska arbetstagarnas medvetande om deras lantliga härkomst intakt”¹. Så höll man löneanspråk och andra dyra rättigheter i schack. Gästarbetarna skulle inte integreras, tvärtom ville man hålla dem redo att återvända. Här lades grunden för den debatt om anhörigas invandringsrätt som fortfarande ekar i korridorerna hos de europeiska migrationsmyndigheterna. En Sisyfos sten har de blivit, kvinnorna och barnen.

Habermas skrev om Europas politiska klimat att det går i vågor. Kanske valde han medvetet en abstraktion, för att slippa tolkas av det partipolitiska höger-vänster-förståndet. Enligt Habermas öppnar och stänger kontinenten sig med jämna mellanrum. Gästarbetarna slussades in på Heyerdalska träflottor. Nu råder ebb sedan länge, och fortfarande tycks ingen veta vad man ska göra av träflisorna som skaver i Europas tandkött. Den tyska statens program för att skicka tillbaka de turkiska arbetarna föll inte väl ut. Åttioalets ”återvändo-politik” utlöste kollektiv

¹ Hunn, Karin: *”Nächstes Jahr kehren wir zurück...”: die Geschichte der türkischen ”Gastarbeiter” in der Bundesrepublik*, Göttingen: Wallstein-Verlag, 2005, citat sida 110 (svensk översättning Unn Gustafsson)

indignation hos de plötsligt oönskade arbetarna. De, som hade ställt sina kroppar och sitt kunnande till Europas förfogande, degraderades plötsligt till samhällelig ballast. Tjugo år senare pratar bara statistikerna om sjunkande nativitet och de bedrägliga migrationsvågorna – ständigt dessa nautiska liknelser när vi pratar om kött och blod i rörelse. För döva öron predikar de om den sociala statens överlevnad: vi behöver fler hitvandrare, inte färre ².

Att spara pengar för ett bättre liv, att säkra framtiden för din och familjens del, att fördjupa dina hittills förvärvade yrkeskunskaper, att köpa en bil eller kunna studera. Det är inte hämtat ur ett senkapitalistiskt livförsäkringsbolags offerterbudanden. Det är en uppräkningslista av de förhoppningar som drev människor att söka sig som gästarbetare till Europas mitt i början av sextiotalet. Och de europeiska fabriksägarna kunde plocka russen ur kakan, kontrollera inte bara främlingarnas bildningsnivå utan även deras tänder. I överfyllda rum tryckte de förhoppningsfulla ihop sig, timmar, dagar i sträck. Det togs prover, mättes och vägdes – förnedrande procedurer. Män och kvinnor, unga och inte fullt lika unga klädde av sig på kommando, kissade i burkar och knäböjde för att demonstrera sina leders slittålighet. Redan denna första anhalt kostade många arbetare långt mer än vad man kunde betala. Släkt och vänner sköt till, hela byar sparade. Att återvända hem kom för de flesta inte på fråga.

² Jmf. t.ex. Joakim Palmes, chef för Institutet Framtidsstudier, forskning, återgiven i Bjerström, Erika: *Porlinsmålaren i Limoges*, Bokförlaget DN, 2007, sida 103 f.

Serpils föräldrar var bland de första att pröva lyckan i Europas mitt. De planeerade två åren blev till tjugo. Den paradiska europeiska arbetsmarknaden visade sig ha helt andra karakteristika än vad som sagts. Pengarna räckte med nöd och näppe. Ändå sparade man sig blå och unnade sig intet, skickade barnen till fastrar och kusiner i hemlandet för att de inte skulle äta upp brödet, återförenades först när det stod klart att exilen nog skulle komma att dra ut på tiden. Efter tjugo års jobb med löner och under anställningsförhållanden som de inhemska arbetarna var för goda för åkte de tillbaka och köpte en Cheva Impala. Den första i sitt slag som skeppades in från USA. Gästarbetarna kör de flottaste kärrorna, har de småborgerligaste vardagsrummen och de dyraste guldtänderna, hette det. Då, när de som lyckades återvända blev bemötta som kungar. Vi ler gemensamt när Serpil berättar om sin pappas Chevrolet. Ett sådant perverterat lättsinne, tjugo års slavarbete för en bil, tänker du käre läsare. Han sålde den hursomhelst. Hela trakten kände till import-Chevan och efter ett antal saftiga erbjudanden från nyrika samlare gjorde han slag i saken. Av bilen blev en fastighet och likvida medel nog att leva gott resten av livet. Bara barnen fattas dem – de blev kvar i det nya landet.

Globaliseringens lovsånger till trots tolkas rörlighet i det politiska samtalet ofta som något problematiskt, och migration som ett temporärt tillstånd. Vi önskar oss själva bofasthet och nationell förankring. Arbetskraftinvandrare likväl som flyktingar förväntas förflytta sin lojalitet: från sitt ”gamla” hemland, till vårt nya. Det är den moderna nationalstatens paradox: att hon kräver lojalitet och samtidigt

exkluderar personer som är födda och uppvuxna i hennes hägn. Den europeiska integrationsdebatten bär på en latent irrationalitet. Gästarbetarnas barn och barnbarn föddes här och de kommer att dö här. De talar, arbetar och drömmer på europeiska språk. Icke desto mindre accentueras och problematiseras ständigt deras påstådda annanhet, ömsom i välmenta, ömsom i hotfulla ordalag.

När en människa förnekas tillhörighet till den plats där hennes liv utspelar sig, tvingas hon i känslomässig exil. Skuggorna är utdragna, mer violetta, men de faller över de nylagda kakelgolven i bostadsrätternas kök också. Så börjar barnen att drömma de med, om platser som lämnats eller flytts långt innan de själva kom till världen. De dammar av sin uppväxets kassetband och dövar den lommande smärtan med ord på kurdiska och turkiska, med musik, bilder, avbilder. Skillnaden är denna: hur uttorkad och stympad gästarbetarnas mykorrhizza än tedde sig i exilen, visste de var hemma egentligen låg. Denna insikt har berövats deras barn och barnbarn. Men deras längtan hem förblir en längtan bort.

TRYCKTA KÄLLOR:

- Alighieri, Dante: *Den gudomliga komedin*, översatt och kommenterad av Ingvar Björkeson, Förlag Natur och Kultur, 1983 (2:a upplagan)
 Habermas, Jürgen & Derrida, Jaques: *Nach dem Krieg: Die Wiedergeburt Europas*, Frankfurter Allgemeine Zeitung, 31.05.2003
 Habermas, Jürgen: *Borgerlig offentlighet*, Arkiv Förlag, 1998 (3:e upplagan)
 Hunn, Karin: *”Nächstes Jahr kehren wir zurück ...”: die Geschichte der türkischen ”Gastarbeiter” in der Bundesrepublik*, Göttingen: Wallstein-Verlag, 2005

På andra sidan akvarieglaset

Sara Othman

”All science is either physics or stamp collecting.”

E. Rutherford

Vetenskapen ser på människan som en utomstående betraktare av ett väl upplyst akvarium, konstaterar Anna Christensen i essän ”Normalitet och nytta”. Beträktaren ser hur fiskarna i en samlad rörelse simmar uppåt när fodret sprids på vattenytan, många fiskar är ”alldeles genomskinliga” och betraktaren har som utomstående makt att lägga sig i fiskarnas liv.. Beträktaren ser en värld av sannolikheter, ett liv på makronivå och kan överblicka akvariet i sin helhet.

Det naturvetenskapliga betraktandet görs genom glasögon av matematiska modeller och exakta förklaringsformer och är ett av flera sätt att se. Men det glasögonlösa betraktandet, det nakna perspektivet inifrån akvariet, har alltmer börjat förlorat sin betydelse. Vi lever i en ”akvarievärld” där vi förväntas behålla de vetenskapliga glasögonen på hela tiden, också när vi tittar på oss själva.

Jag kan bara konstatera att jag lever i en tid av a större förvirring. Å ena sidan förväntas jag inte längre kunna förstå den modernaste synen på den fysiska världen, där man undersöker partiklar utan egenskaper och tid som inte finns. Men samtidigt antyder andra områden av samma naturvetenskap, där den är tillämpad på människan, att jag inte egentligen är kär när jag är kär, att jag inte egentligen bryr mig om min familj eller att handlingar som jag uppfattar som storsinta egentligen bottenar i ren och skär egoism. Samma grundläggande syn på världen, den naturvetenskapliga, verkar både säga att världen är obegriplig, och att det som jag faktiskt tror mig förstå, mig själv, fungerar på ett helt annat sätt än jag intuitivt uppfattar det. Hur jag än vänder på steken tycks jag stå i underläge.

Och visst kan jag fortfarande skratta åt forskning som äntligen har lyckats bevisa det jag vetat sedan barnsben, men samtidigt märker jag hur jag faktiskt har börjat tänka på mina känslor som kemiska processer i hjärnan och för mig själv börjat bortförklara moraliska övertramp med en ”naturlig” egoism. Mer och mer har jag börjat ställa mig frågan om vi faktiskt håller på att tappa greppet, något som kanske inte skulle vara så konstigt när signalerna som ges antyder att vi inte borde förstå oss på någonting överhuvudtaget, allra minst oss själva. Än värre, frågan är om det är möjligt att leva meningsfullt i denna akvarievärld.

Den tyska kvantfysikern och nobelpristagaren Werner Heisenberg ser i sin tur på konsten i egenskap av en utomstående betraktare. Han definierar skönheten som

”delarnas rätta förhållande till varandra och det hela” och menar att vi lyckas lösa fysikens gåtor med samma kärlek för enhet och proportion som den kärlek vi känner för det sköna. Kärleken till det sköna är detsamma som kärleken till harmoniska strukturer – matematisk sanning och skönhet är bara två sidor av samma sak.

Det är inte särskilt förvånande att en kvantfysiker som skriver estetik i mitten av 1900-talet kommer fram till en sådan slutsats. Sedan den moderna vetenskapen, naturvetenskapen, fick sitt genombrott på 1600-talet har de exakta vetenskaperna vuxit fram som normen för all kunskap och sanning. På 1800-talet uppstod tanken på att en motsvarande arbetsmodell skulle kunna användas för att förklara människan. Sociobiologin, neuropsykologin, den kvantitativa samhällsvetenskapen och delvis också psykoanalysen är alla exempel på inriktningar där man tillämpat det naturvetenskapliga tänkandet på mänsklig verksamhet. Man kunde i viss mening till och med tala om att en naturvetenskaplig världsåskådning har vuxit fram, eftersom kravet på exakthet och lagbundna förklaringar har vuxit fram, eftersom kravet på exakthet och lagbundna förklaringar har börjat sippra in i så gott som alla sfärer av samhället. ”Man började ge den moderna vetenskapen något av en teologisk funktion liknande den som den kristna teologin haft tidigare”, skriver Sören Stenlund i ”Filosofiska uppsatser” om tiden efter Newtons genombrott. Nästan ett halvt millennium senare tycks vi fortfarande släpa på ett snarlikt metafysiskt bagage.

Jag tänker mig att Heisenbergs idé om att vi uppfattar det proportionella som skönt inte i sig behöver innebära något problem, men att man kan fråga sig om det vetenskapliga perspektivet alls går att förenas med konstens, eller med människans. Han tycks ju inte vilja säga att det enhetliga är skönt, utan att allt skönt måste vara enhetligt. Han avslutar artikeln ”Science and the Beautiful” med orden: inom såväl den exakta vetenskapen som inom konsten är skönheten i form av harmoni, enhet och proportion den viktigaste källan till upplysning och klarhet.

Visst upplever vi väl enhet och harmoni som vackert (jag antar att det i alla fall delvis ingår i begreppet harmoni). Men det utesluter väl inte att vi kan uppleva ett konstverk eller ett musikstycke som vackert eller skönt eller bara ”fint” också av precis motsatt anledning. Vi kan uppleva det som vackert eftersom det visar just på den mångtydighet, dissonans och trasslighet, ja till och med fulhet, som vi ser i våra liv. Sådana komplicerade inställningar till livet brukar dock vetenskapen vilja se som paradoxer, problem som måste lösas, eftersom det inte borde finnas två förklaringar till ett och samma fenomen. Men vi ser det sällan som en paradox i den meningen – vi kan leva med motstridigheter, men det kan inte vetenskapen. Också genom harmonins motsats, eller kanske främst genom den, hjälper konsten och kulturen mig att göra världen lite mer begriplig.

Medan vetenskapens perspektiv överblickar akvariet i sin helhet kan konstens värld

inte ens jämföras med akvariet, åtminstone inte ett väl upplyst sådant. Christensen skriver: ”[konstens värld] är inte välupplyst, inte ens överblickbar, den har inga gränser och den kan inte styras. [...] Om konsten ser mer så är det inte därför att den befinner sig i en position där den har bättre överblick och bättre insyn, utan för att den ser skarpare.”

Med samma resonemang kunde man väl tänka sig att det mänskliga perspektivet inte heller kan förenas med vetenskapens, åtminstone inte i sin helhet. För här ”inne i akvariet” är världen verkligen annorlunda än den som målas upp från utsidan. Ibland ser vi fiskar varandra, ibland är lampan släckt och vattnet grumligt. Ibland väljer vi att inte simma upp till ytan när det serveras mat. Några av oss väljer bort våra liv, eller väljer en annans framom sitt eget. Medan du ser en ful, mörk och obegriplig värld, kan jag se samma värld som väl upplyst och full av möjligheter. En föreställning om hur det mänskliga kan se ut för en utomstående betraktare kan ge oss distans, men den utomstående betraktaren kan väl aldrig förstå hur det är att vara människa, därför att där borde väl just distansen vara ett hinder för förståelsen?

Det finns mycket som naturvetenskaperna kan hjälpa mig att förstå, till exempel varför jag blir hungrig eller varför min telefon inte fungerar efter att jag haft den med mig i duschen. Men det finns också saker som jag tycker mig förstå mycket väl utan

hjälp av de exakta vetenskaperna. Jag tycker mig förstå att en vän i nöd är en vän som behöver hjälp och alltså en vän jag borde hjälpa. Det betyder inte att jag nödvändigtvis alltid gör det, men då handlar det inte om att jag inte förstått situationen. Jag behöver inte den exakta vetenskapen för att förstå att jag handlar själviskt.

Det finns också en hel del som blir obegripligt just därför att man försöker beskriva det i för exakta termer. Som redan nämndes blir konstens mångfaldiga skönhetsbegrepp ett problem först när man försöker beskriva det i termer av lagbundenhet. På samma sätt verkar de problem vi har med oss själva och varandra bli groteskt missförstådda när vi börjar se på oss själva utifrån samma perspektiv från ingestans.

Vi ser det till exempel inte som något paradoxalt att mänskliga handlingar inte alltid är förutsägbara eller ens begripliga. Själva obegripligheten kan tvärtom utgöra en viktig del av förståelsen. Vi kan säga att vi inte förstår varför en vän valde att ta sitt liv, men med det säger vi inte att ”vi inte kan se de underliggande lagbundenheterna bakom hans beteende”. Oförståelsen är ofta snarare ett uttryck för den fasa och sorg vi känner inför det som hänt än en riktig fråga. Och när jag säger att jag inte förstår varför en vän var tvungen att dö i en till synes fullständigt onödig bilolycka fungerar en redogörelse för det fysiska händelseförloppet inte som ett svar överhuvudtaget – när svaret är uttömt fortsätter jag att fråga.

Och tanken slår oss sällan, tänker jag mig, att detta skulle vara något ”onormalt” eller ”onyttigt”. En underliggande förklaring till ett allmänt ”självmodsbeteende” skulle kanske inte ha någon som helst plats i sorgearbetet (eller så skulle det). Inte heller skulle vi nödvändigtvis undra om vår sorg rör sig inom gränserna för det normala. Här någonstans tycker jag mig kunna ana konturerna till gränsen för den naturvetenskapliga förståelsen. ”Det är något som försvinner eller förvrängs när sorgen och kärleken på detta sätt inordnas i vetenskapens värld. Medan naturvetenskapernas upptäckter kan skapa en hisnande känsla – och månfärderna är fantastiska – så har den vetenskapliga kunskapen på andra områden en rakt motsatt effekt: en trivialiseringseffekt”, skriver Christensen.

På avstånd kan betraktaren se akvariet i sin helhet, hur fiskarna interagerar med varandra och hur gruppen av fiskar reagerar på samma sätt när maten serveras. Men eftersom vetenskapen tittar utifrån och in säger det väl sig självt att det måste finnas saker som inte ryms med i blickfånget? Saker som ligger oss väldigt, väldigt nära till exempel. Eller saker som är väldigt, väldigt svåra. I akvarievärlden är vi nämligen också alla, konstaterar Christensen, förutom genomskinliga och väl upplysta utifrån, dessutom dömda till att anpassa oss efter ett gränssnitt och det som kan beskrivas på makronivå. Det som inte kan beskrivas med vetenskapens empiriska begrepp finns helt enkelt inte, ”på riktigt”, det sannolika har upphöjts till sanning, den enda sanningen. Våra komplicerade känslor för oss själva och varandra reduce-

ras till drifter, beteenden och processer i hjärnan och minst lika komplicerade förhållanden i samhället reduceras till enkla kausala orsakssamband. Plötsligt står vi inför stora problem då vi inte kan avgöra om demokratin eller den socioekonomiska utvecklingen kom först, eller om det är känslorna som orsakar kärleken eller kärleken som orsakar känslorna. Och det är inte så konstigt att vi ibland har problem, när man kan tänka sig att uppgiften ibland snarare handlar om att undersöka interna samband än kausala – hur undersöker man empiriskt vilken sida av myntet som orsakar den andra?

Naturvetenskapernas försök att förklara människan i samma termer som man förklarar naturen skulle jag vilja beskriva som ett antal misslyckade försök att koppla den sannolika makronivån till exakta förutsägelser på mikronivå. Man har försökt förutsäga fiskarnas beteende enbart med hjälp av den information som den utomstående betraktaren får ut av att tända akvarielampan. Och häri ligger faktiskt också en viss ironi. Problemet med att hitta begrepp och metaforer för att knyta ihop makro- och mikronivåer tycks inte bara vara människovetenskapernas dilemma. Kvantfysiker Heisenberg är, förutom konstfilosof, kanske i första hand upphovsman till det som kallas för *Heisenbergs osäkerhetsprincip*, en av kvantfysikens hörnstenar. Kombinerat med en annan hörnsten kan man uttrycka den modernaste synen på den fysiska världen så att dess minsta beståndsdelar inte tycks ha några fixa egenskaper innan de mäts eller observeras. Den moderna fysiken verkar inte ha någon

aning om hur man knyter ihop vår vardagsförståelse på makronivå till dessa matematiska fakta på mikronivå.

Svårigheten är givetvis spegelvänd och jämförelsen i allra högsta grad metaforisk. Men ändå, på ett väldigt amatörmässigt sätt kunde man kanske sammanfatta det så att varken min vilja, mina åsikter om samhället och min syn på mig själv eller den fysiska världen på kvantnivå verkar ha några egenskaper innan den blir ”tillfrågad”. Elektronerna verkar vara både vågor och partiklar eller ingetdera innan de mäts – likaså kan man hävda att min lust att resa till Prag beror på vem och speciellt *om* någon ber mig resa. Min vilja verkar sällan fungera som det ”psykologiska fenomen” som psykologin undersöker, speciellt inte när fenomenet likställs med fenomen i naturen.

Att naturvetenskapen kommit för att stanna som normen för ”säker kunskap” råder det knappast något tvivel om, hur mycket man än skulle önska att bilden blev mindre rigid och tänkandet mera flexibelt. Men eftersom till och med fysikerna har börjat erkänna att det är något som går fel när man försöker förklara mikronivån med metaforer från makronivån kunde kanske också människovetenskaperna inse det metaforiskt fruktbara i samma tankevändning. Tanken är alltså inte att människan och naturen skulle kunna förenas i kvantteorin. Snarare den att om fysiken ska utgöra modell för hur vi tänker på människan borde man väl åtminstone välja

en version av fysiken som den själv går med på. Inte ens allt i naturen kan förklaras enligt den gamla mekaniska modellen, det senaste seklets vetenskapshistoria tycks dessutom tyda på att allt inte heller är begripligt.. Frågan är varför något då överhuvudtaget, allra minst människan och kanske ännu mindre konsten, så envist måste pressas in i denna otympliga förklaringsmall.

Vi har den naturvetenskapliga förklaringsmodellen att tacka för det högteknologiska samhälle vi lever i idag, det förnekar jag absolut inte, men det är inte den modellen som är hotad och inte den fråga som idag känns mest relevant. Som Christensen skriver är ”den rätta frågan istället om det går att leva i en värld som i sin helhet är formad av den vetenskapliga kunskapen.”.

Vår människosyn är idag influerad av så många olika drag av den naturvetenskapliga modellen att det är svårt att se skogen för alla träd – se inflytandet för alla modeller. Ännu svårare är det att avgöra var inflytandet faktiskt har sin plats. Och med ”vi” tänker jag mig alla som på sätt eller annat berörs av kraven på exakthet, effektivitet och nytta på områden där kraven har introducerats i efterhand och på naturvetenskapens villkor. Vi, som till exempel studerar humaniora eller jobbar med människor. Vi som försöker förstå oss själva och varandra i relation till det samhälle vi lever i.

Men det borde inte bara vara ”vi” som antar utmaningen. Vetenskapen själv borde i sin tur utmanas till att erkänna att just den frågan, om var inflytandet har sin plats,

inte kan besvaras av den själv. Om den moderna vetenskapen har tagit oss så här långt kan man bara hoppas att den mogna vetenskapen inte enbart lyckas med konsten att hitta nya undersökningsmetoder eller nya kausala samband. Förhoppningsvis kommer den också att, med Ludvig Wittgensteins ord, lyckas med konsten att göra halt vid sina egna gränser – få självförståelse för sitt eget utanförperspektiv.

Christensen, A (1987). *Normalitet och nytta*. Ur Bergendal, Gunnar (red.), Information, kunskap, ansvar. Lund: Studentlitteratur

Heisenberg, W (1984). *Science and the Beautiful*. Ur Wilber, Ken (red.), Quantum Questions: Mystical Writings of the World's Great Physicists. Boulder: Shambhala

Stenlund, S (2000). *Filosofiska uppsatser*. Skellefteå: Norma

Ett jobb för Sektdetektorn

Tryggve Söderling

Det är en hyperladdad situation. Känslorna på ytan, hjärtat bultar. ”*Vad gör jag här?*” Men till det yttre gäller full behärskning. Självkontroll är ritualens själva mening. För en rituell prövning är det. *Hålla masken.*

Som i en dröm kan du ställas till svars för mer eller mindre obegripliga, besynnerliga saker, och du måste tåla kritiken. Kanske t.o.m. förnedra dig, för att ur underläget nå nya höjder. Din ödmjukhet visar styrkan i din övertygelse, den stärker de andras tro. Känslorna, som kokar där under ytan, blir, när det väl är över, ett litet vinterkrig ni gått igenom tillsammans.

Sammansvurna.

Vi har alla blivit tuktade av föräldrar, som barn, eller av bossen på jobbet. Men det är något annat att utöva kritik och självkritik i en krets där man åtminstone till namnet är likar och likasinnade. Det märkliga med scenen är *frivilligheten*: oftast kommer du tillbaka till gruppen, trots all skit du fått stå ut med. Det är ett sektbeteende, det hör till väckelsemötenas sfär – de religiösa och de politiska. 1970-talet var ett årtionde när vänsterrörelser i många västländer utvecklade en sektkultur

som nu efteråt kan verka t.o.m. mycket bisarr. För dagens aktivister är poängen kanske framför allt att försöka lära sig något om fallgropar att undvika. Om man reflekterar över historien behöver man kanske inte upprepa den.

Jag hittar den laddade ”bekännelse-scenen” i flera olika litterära 70-talsskildringar. I Pirkko Saisios roman *Punainen erokirja* (”Den röda skilsmässoboken”, 2000) beskrivs ett stormöte där Ylioppilasteatteris styrelse, inklusive berättaren själv, utsätts för stentuff kritik. ”Visionerna saknas”, ”syftet med Vietnam-kabarén var inte tydligt”, ”publiken har skrämmts bort” ...

I luften finns, här som ofta på den tiden, en slags tävling i att vara ”vänstrare än vänster”. Efter den mördande granskningen vågar visserligen ingen ny kraft kandidera, den grundligt kritiserade styrelsen blir omvald. Trots det obehagliga i situationen får Saisios beskrivning här en komisk twist.

I Dag Solstads roman *Gymnaslærer Pedersens beretning* från 1982 finns en ännu mera bisarr scen när Nina Skåtøy, som berättaren är förälskad i, plötsligt på ett gruppmöte ”bekänner” att de två har ett förhållande, bryter med honom och offentligt gör avbön inför de häpna revolutionära kamraterna. Om ”rättegången” hos Pirkko Saisio ännu påstod sig gälla sakfrågor, så görs i Solstads berättelse det privata politiskt på ett riktigt besynnerligt, kletigt och exhibitionistiskt sätt. Senast där har vi nått det rena sektbeteendet, trots att bokens medlemmar i norska AKP(m-l) (*Arbeidernes kommunistparti (marxist-leninistene)*) säkert skulle ha avfärdat en sån stämpel som billig propaganda.

I Henrik Janssons roman *Protokollutdrag från subversiva möten* (2007) inträffar den stora förnedringen när berättaren på ett gruppmöte röstar emot sin goda vän, till förmån för en nyinflyttad streber och politruk från Helsingfors. Scenen är märkvärdig och intressant också därför att det är tänkbart att berättaren medvetet vill ”förstöra” sammanhållningen och ”rädda” kompiserna undan ordförandeskapet i den lilla aktivistgruppen. Lika möjligt är, ändå, att han gör det av helt vanlig rivalitet.

Av de tre romanerna är Dag Solstads den som beskriver ”sin” rörelse tydligast: det här är den norska 70-talsmaoismen, sedd genom några personer i en romanintrig. Av de två finländska böckerna liknar Henrik Janssons Solstads något mera – så här kunde man antagligen uppleva vår så kallade stalinism eller taistoism, inifrån. Men samtidigt flyter hos Jansson på ett litet gåtfullt sätt den politiska biten undan – den blir snarare en krydda i egots självbekännelse om sina slyngelår. Både berättaren och romanen är mindre ”politiska” än de ser ut. Hos Pirkko Saisio, slutligen, framstår den taistotiska rörelsen paradoxalt nog som ganska grå och mainstream-politisk, som en del av ”dagvärlden”, medan det *verkligt* radikala, verkligt politiska, verkligt livsförändrande sammanhanget med konsekvenser för hela personligheten är den samtida, underjordiska homo-värld som berättaren också är del av.

Sammanställningen är hisnande, gripande, ögonöppnande – populärkulturens enkla bild av 70-talet som taistoismens tid, punkt, bara rasar samman.

Pirkko Saisio fick Finlandiapriset för sin bok (och skänkte i en effektfull gest pengarna till SETA, föreningen för sexuell likställdhet). Dag Solstads roman blev minst lika klassisk i Norge, 18 år tidigare, och har nyligen fått en kongenial filmatisering. Vi talar alltså här om två av de strongaste författarnamnen i Norden. Intressant nog har motivet, 70-talssektarism inom vänstern, så vitt jag vet inte avsatt lika viktiga litterära spår i vare sig Sverige eller Danmark.

Men så var nog Finland och Norge speciella på riktigt, på var sitt sätt. Norges sätt var alltså maoistiskt. Visst, ett tillfälligt Mao-mode uppstod i intellektuella och studentkretsar i de flesta västländer, märkbart i Frankrike. Men bara i Norge blev det en riktigt betydande, långvarig rörelse som räknade 10.000-tals medlemmar – man kan litet hädiskt fråga sig om stödet var lika stort ens i Kina.

Eller om stödet för Moskva var lika stort i Sovjet som bland de finländska blåskjortorna.

På ett realpolitiskt plan kunde det vara aningen lättare att begripa våra minoritetskommunister, taistoiter, eller stalinister som de också kallades. I Finland fanns ju Moskva-kortet i finländsk inrikespolitik. Ett kort som alla de dåtida partierna spelade på, från höger till vänster. Men taistoiterna spelade ännu mera – kanske för att de som enda grupp trodde på vad de sa. Idealismen fick bränsle ur hemligt opportuna källor.

I norsk realpolitik var Peking-kortet knappast starkt. Det har blivit starkare nu.

Men nu är också Mao död och kommunismen bara en variant av kapitalismen.

Finlands isolering från västeuropeisk debatt måste vara förklaringen till att en synlig del av ungdomen och kulturfolket här faktiskt kunde stöda t.o.m. Warszawa-paktens ockupation av Prag, hösten 1968 – visserligen först i efterhand. Samtidigt som motsatsen gällde inom precis alla andra länders studentvänster. Många som var med då i Finland har, misstänker jag, fortfarande inte upptäckt hur ”albanskt” annorlunda vi var i ett internationellt perspektiv. En vänster-ungdomsrörelse som hyllade Sovjet *frivilligt* – det är svårt att tänka sig något mera exotiskt. Kanske kan man dra en parallell till den dåtida vodkaturismen – en annan finländsk berusning – och den engelska observatörens kommentar: ”finländarna måste vara det enda folk i världen som åker till Leningrad för att roa sig”.

I dag är 70-talstaistoiterna den perfekta sekten att efterklokt puckla på. De var unga, de var dramatiska, de var synliga – och de hade fel, fel, urbotat fel. Framför allt: ”de” finns fortfarande bland oss. Kanske förändrade, kanske inte, men alltid lovligt byte när vi andra behöver befästa vår självhärlighet.

Om de hade fel redan under den korta tid de existerade, så fick de alldeles kolosalt fel efter 1989 och 1991, när Muren och Unionen föll. Upptäckte många som tidigare tigit, något sent. I praktiken hade taistoismen då redan varit försvunnen i ett decennium, kanske var det därför den nu blev *verkligt* intressant på borgerligt håll. Det var nu ropen på ständig, oändlig avbön (*säg förlåt! säg det igen!*) började

höras på allvar. Modigt! Plötsligt visade sig högern vara lika opportun som stalinisterna varit medan de fanns, deras sanning lika blint beroende av vilka kärnvapenmakter som just i dag har övertaget.

Fast helt svartvitt är det ju inte. När Nils Torvalds 2007 valdes till Svenska folkpartiets viceordförande var det trots ymnigt misstänkliggörande i *Hufvudstadsbladets* debattspalter. SFP-medlemmarna valde, till allas förvåning, Torvalds kompetens och erfarenhet framför hans 70-talskommunistiska förflutna.

Jag hörde inte till taistoiterna och jag såg dem snarast som oerhört jobbiga. Jag stördes av deras jargong men framför allt var deras musiksmak rutten. Vem vill lyssna på körsång i stämmor när man kan göra samma klantiga texter till rock? Ändå tycker jag det är fejt att i efterhand sparka på ett lik, i hopp om att träffa någonstans där det ännu gör ont. I likhet med Henrik Janssons berättarjag i *Protokollsutdrag*... kan jag fråga mig vad som slängs med det taistoitiska badvattnet. Då, när det begav sig, försökte jag visserligen – så gott det gick – skratta åt stallarnas klumpiga språk, deras anti-intellektuella förhållningssätt skylt under deviser som ”vi måste studera för att öka vår medvetenhet”. Men det var inte alldeles lätt att avfärda dem, för några av dem var mina vänner och många flera nånsorts bekanta. Ibland var jag också rädd för dem, som rörelse – de var ju många, eller lyckades åtminstone verka många. Jag minns något ämnesmöte på universitetet där stallarna kände sig så säkra i sadeln att de överröstade och buade ut de få röster från ”porvaririntama” som vågade begära

ordet. Såna scener fastnar i huden, som en skam. Men samtidigt kändes det idiotiskt att ”bekämpa” en rörelse där mina egna ideal fanns med någonstans i botten, visserligen i totalt perverterad form.

Och att slåss mot en sekt, blir man inte sekterist själv av sånt?

Scen: Skillnadsbackens spårvagnshållplats, Helsingfors, 70-tal, sen höstkväll. Stöter av en slump ihop med en halvbekant, Moppe R. Han är känd taistoit och – inser jag efter en stund – han försöker värva mig. Nånstans tycker jag han har sina sympatiska drag; rollen som politruk stramar under armarna och han liksom svämmar över formuläret. Kombinationen av hot och smicker (”*du är ju i alla fall en fiffig människa*”) i hans maniska svada lyfter scenen, tycker jag nu efteråt, till surrealistisk nivå...

Och jag själv? Vad säger jag själv, i denna bild? I mitt minne är jag bara ett snett leende, en road attityd (minen: ”*jag tror inte ett ord av vad du säger, fortsätt bara*”). Nämnde han kanske också framtiden och revolutionen, hur det skulle löna sig att stå på rätt sida? En egendomlig upplevelse, hur som helst, och det här hände mig inte annars, varken förr eller senare. (Var jag så ointressant? Omöjlig? Eller bara hal och undanglidande? Någonstans skulle man ju vilja ses som värd att förföra – försöka förföra – även om svaret är nej.)

Tio år senare hörde jag att denna Moppe gift sig rikt, med ett bankjobb som hemgift. Det var ungefär samtidigt som Björn ”Nalle” Wahlroos, enligt liknande

skvaller, lät sin pappa industrimogulen ta hans förnuft tillfånga. Med förnuftet följde egen bostad, jobb på Hanken och småningom positionen som dirigent av några av Nordens bredaste penningströmmar. Självt var jag bekant med den blivande Sampo-direktören bara i ett tidigt skede – pre-stalinistiskt, men redan politiskt. På den tiden hade Nalle stans längsta hår (ville inte säga litet), medelålders damer gick över gatan för att undkomma denna i deras ögon fruktansvärda knarkare. I verkligheten var han, ryktades det, snarare snäll, lät t.ex. fattigare kamrater fritt använda fotolabbet i faderns centralt belägna 70-rumslägenhet. Trots håret och det sprängda utseendet verkade han rätt vek och osäker, under den revolutionära retoriken, som långt var ett eko av den lika högljudda medkämpan Leif Salméns men suddigare.

När sen taistoismen kom innebar den för hans och många andras del att håret föll och kavajen kom på. Inför den nya ”röd direktör”-looken slog mig för första gången tanken: vad händer om han, om de, faktiskt får makten?

Vilket ju var exakt vad som hände, ironiskt nog. Fast inte på det sätt jag föreställt mig (och de sig). Kaos är granne med Gud, stalinismens hårdförhet visade sig märkvärdigt lätt att översätta till nyliberalismens. På samma sätt som många sovjetiska bossar några år senare förstod att över en natt bli superkapitalister och oligarker i något gas- och oljeimperium. Makten känner inga ironier, eller: maktens ironier är ibland så ironiska att de inte ens syns.

Politiskt sektbeteende. De öppet religiösa sekterna, typ Knutby, är ju på sätt och vis

hederligare: att man tror på precis vad som helst är ändå liksom själva grejen med religion. De som blandar sig i politik anser sig däremot bygga på rationellt tänkande och därför skulle de om någon behöva en *bullshit detector*, någon sorts inbyggd sektvarnare, en sekt-detektor.

Det var ett väldigt avstånd från våra numera demoniserade taistoiter till 70-talets verkligt militanta, typ samtida *Rote Armee Fraktion* i dåvarande Västtyskland – jag har svårt att tänka mig blåskjortorna, Wahlroos och andra, mördande industribossar (pappa!) eller kapande Finnairs flygplan för att driva igenom något löneavtal. Från RAF är det i sin tur ett ännu längre steg till de ryska nihilisterna kring 1900 och de islamistiska självmordsbombarna kring 2000. Feminismen, en av det sena 1900-talets framgångsrika politiska rörelser, har hittills klarat sig rätt väl undan sekterismen – insikten om att det måste finnas många sätt att vara feminist har gått hem för det mesta. Men framgång alstrar alltid gränshenomen och i den moraliska panikens stora rättfärdighet ligger en väldig frestelse. Också feminister behöver sektdetektorn.

När förvandlas en legitim och vettig krets, grupp, rörelse, till sekt? Vilka tecken ska man se upp för, var går gränsen mellan kollektivt tänkande och kollektivt vansinne? Den är lätt att peka ut efteråt – från den etablerade sanningens och den bekväma måttfullhetens länstolar: de och de och de var de vettlösa, lämmellikt besatta av grupptricket, den gemensamma visionen som löpte amok. Men. Är inte det där ett

alltför enkelt, lagom trevligt-resonemang, som om medeltalet någonsin fört världen framåt, som om nya idéer fötts genom majoritetsomröstning? Och hur vet jag å andra sidan att jag inte själv varje dag deltar i något sorts djävulskt, låg-intensivt sektbeteende, kanske bland vänner eller på min arbetsplats?

Om kriteriet är den berlinmur mellan ”vi” och ”dom” som sekten ställer upp, de starka känslorna av att ”vi” är de enda som insett Sanningen – vem går då helt fri?

Kanske man kan beskriva sekten som en grupp som gripits av kollektiv hybris. Den realism varje mänska lär sig på individplanet, genom att jämföra sig med andra, ger lätt vika när man börjar jämföra sig med enbart likasinnade. Det är då man flippar ut tillsammans, kastar loss från realiteterna i en kollektiv egotripp.

Poängen blir alltså att inte jämföra sig åt bara ett håll, med bara en sorts människor.

Den fullständiga titeln på Dag Solstads roman är *Gymnaslærer Pedersens beretning om den store politiske vekkelsen som har hjemsoekt vårt land*. Ordet ”väckelse” pekar, liksom ”sekt”, mot religion; här ligger en lätt ironi inbyggd och den fortsätter genom boken. Men å andra sidan tar Nina Skåtøy, Pedersens förälskelse, i slutet livet av sig när hennes proletära självbedrägeri blivit för svårt att upprätthålla – och det självmordet är inte ironiskt. Nina är egentligen utbildad läkare, men har jobbat i årtal vid bandet i en textilfabrik för att ”lära känna arbetarklassen”, utan att ändå någon-

sin lyckas komma närmare sina arbetskamrater. Hennes sorgliga slut kommer som en påminnelse om att historien inte enbart är parodi och komedi. Den berusning den skildrar lämnade sår också i verkligheten, även om få grep till pistolen.

Samtidigt missar Solstad inte de tillfällen till ren fars som de besynnerliga maoistiska ritualerna erbjuder. Så vitt jag vet gick våra finländska taistoiter aldrig lika långt i sekterism som de norsk-maoistiska cellerna tydligen kunde göra, med kodnamn på medlemmarna, superhemliga möten dit alla måste komma vid skilda klockslag för att platsen inte skulle misstänkas, ingående diskussioner om vars och ens privata ekonomi (inklusive ölkonsumtion) för att avgöra hur mycket man kunde och borde bidra med till den gemensamma kampen ...

Även om man kan känna igen några av de här detaljerna också i Henrik Janssons roman – gruppptrycket att alla ska prenumerera på vissa ”klassmedvetna” tidskrifter (oläsliga, olästa) – verkar det som om de norska 70-talsmaoisterna, kanske i kraft av sitt större relativa antal, skulle ha kommit längre på den bisarra vägen mot sekteristiskt hemlighetsmakeri som Dostojevskij beskriver i *Bjesy (Onda andar)* och Camus i *Les justes*. Dostojevskij visar hur just det konspiratoriska blir ett mäktigt vapen för gruppleadarens manipulationer; Stavrogin låter medlemmarna förstå att det finns mängder av celler som deras i det ryska riket, alla förstås lika hemliga. Bokens grymmaste scen demonstrerar hur ledaren använder en gemensam skändlighet – mordet på en av medlemmarna – för att skapa sammanhållning och tystnad.

Där Dostojevskij visar 1800-talets nihilister, men också tidens liberaler och blåstrumpor, i ett iskallt ljus – han avskydde dem alla – blir 1900-talets snälla nordiska maoister och blåskjortor jämförelsevis begripliga i Janssons, Saisios och Solstads beskrivningar. I synnerhet hos Solstad skildras den kollektiva förblindningen på ett nästan ömsint sätt. Om jag idag ångrar eller sörjer något i mitt förhållande till det som en gång var fenomenet taistoiterna, så är det kanske att jag tog dem för mycket på allvar. Det får väl skyllas på att jag var lika ung, obildad och osäker som de. Men jag borde, tänker jag nu, ändå ha kunnat göra mera av de komiska möjligheterna.

Komisk – egentligen – var den huvud- och aningslösa jargongen, det här att begrepp som ”Progressiv”, ”Medveten”, ”Anti-Imperialistisk” tömdes på betydelse, förvandlades till meningslösa *signalord*. Signaler för identifikation och pavlovska reflexer, snarare än till exempel tänkande. Orden är inte roliga i sig, men sättet de användes på var det, gärna av 22- eller 16-åringar på en abstraktionsnivå långt ovanför vad de klarade av. Skillnaden mellan ambition och förmåga – den var komisk, och där hade funnits många ballonger att punktera. Problemet var bara att man själv borde ha kunnat Marx-Engels-Lenins samlade verk tillräckligt bra för att inse hur dåligt de som påstod sig ha läst dem hade förstått dem. Nej: det verkliga problemet var, och är, att jag vill att också 16-åringar upptäcker världen, tänker politiskt, läser alltför svåra böcker och diskuterar som galningar nätterna igenom. Hösten 2007 deltar jag av en slump i något som kallar sig Socialistiskt Forum. Det

är ett årligt evenemang med bokbord, seminarier och massor av människor i alla åldrar. Minst fyra-fem föredrag eller debatter pågår hela tiden samtidigt på olika håll i det stora ABF-huset (Arbetarnas bildningsförbund, *forever*) vid Sveavägen i Stockholm. Där finns de alla, solidaritetsrörelserna och alternativförlagen, global- och klimatkritikerna, feministerna och HBT:arna, tidskrifterna och flygbladen, de trendiga och de omoderna, kändisarna och de okända basaktivisterna. Och jag gör reflektionen att det är en rik basar, det är verkligen en mångfald. Någon tydlig, ensamt dominerande grupp eller falang får jag inte syn på under dagen, det som råder är framför allt ett vimmel. Naomi Kleins *Chockdoktrinen*, nyss utkommen på svenska, finns på flera av borden och kunde i princip finnas på de flesta. Men någon ensam gud eller bibel är varken hon eller någon annan. Det här myllrande forumet är påfallande fritt från gudar. Och det känns bra, även om jag vet att det också är ett tecken på svaghet, rådvillhet. Här samlar man sig inte – just nu – till en enda, slagkraftig näve; här myllrar man och bara finns till i tusentals skilda förgreningar. Eller kanske – frågar någon misstänksamt – tusentals små sekter?

Jag tror inte det. Jag ser inte de sammanbitna försvarspositioner som skulle tyda på det. Jag ser rikedom, där 70-talets sekter idag känns som tecken på fattigdom. Idag är radikalismen bara inte så där jättepulär.

Den bombsäkra sektdetektorn kan inte konstrueras. Tror man på den är man själv blint troende. Vad jag kan hoppas är att jag, om jag en dag själv befinner mig i en ”rättegångs”-situation och av mina likar utsätts för anklagelser som några år

senare kommer att låta enbart bisarra – vad jag hoppas är att jag redan då och där får syn på ihåligheten, komiken. Och att jag också hittar de ord som gör den synlig för andra. Kanske kan skildringar som Solstads, Saisios, Janssons hjälpa till att få in perspektivet. Litteratur är ibland bra på sånt.

Vandringar och läsningar i Helsingfors.

Thomas Nydahl

Jag kom till Villa Kivi vid Tölöviken en januarihelgdag då himlen öppnat sig med ljumma ösregn och mörkret följde mig ända in bakom dörren. Det tidiga eftermiddagsmörkret skulle komma att bli min följeslagare. De promenerande eller joggande människorna utanför huset talade mest finska. Vaktmästaren som mötte mig använde handen att peka och förklara med. När han pekade på dörrmattan förstod jag att det var därunder han lagt min nyckel. Ingen kunde jag tala med.

Jag gick in i min slutna, svenskspråkiga värld med hjälp av böcker och tidskrifter. Jag läste Carl Göran Ekerwalds biografi över Nietzsche. Jag läste och under tiden satt en rysk gäst på toaletten och skrek obegripligheter i mobiltelefonen. När kaffet hållts upp började jag lyssna på Radio Vega. Jag var ohyggligt ensam men anade att det skulle bli en spännande vandring mellan centrum och Tölöviken och tillbaka till centrum igen. ”Vansinnet är bland enskilda människor en sällsynthet – men i grupper, partier, folk, tider är det regeln.” Så skriver Nietzsche i *Bortom gott och ont*, och hans ord tycks i stora städer äga en mycket stor giltighet.

Estranha Forma da Vida. Det är bara den fadon som kan sjungas idag. Estranha. Forma. da Vida. Amálias ord bär mig genom dagen: ”Optimism, vad är det för ett ord!? Optimism, det ordet borde vara förbjudet!”. Estranha Forma da Vida. Jag går in i svärtan, den som också har stråk av vitt och många nyanser av grått. Därinne finns det enda skydd jag känner: fadon, omslutande, närande, bärande. Hela natten bär den mig genom detta märkliga liv som alltid bär på frön till tragiken.

När jag efter helgen mötte Villa Kivis föreståndarinna blev jag ännu mer förvånad. Hon talade finska och estniska, men log med hela sitt ansikte. Jag kände mig stum och isolerad. Överallt i och utanför huset satt det anslag av olika sorter. Alla på finska. Jag saknade all tänkbar vägledning. Mitt nyinköpta finsk-svenska lexikon var lika otympligt som en krycka. Jag lutade mig mot det men litade inte på att det skulle bära mig.

Det finns dagar som håller fast i natten: mardrömmarna, tumultet, mörkret. Dagar som försöker fånga in lite av den nyanlända vårens ljus men som ohjälpligt fastnat i natten. Idag är det en sådan dag. Morgonen vill inte. Jag vill inte. Ingenting vill.

Vatten, syre, sand, sten, mossa, mull. Det är inte varje dag jag funderar över livets beståndsdelar; dess ursprung och återhämtning. Nu har jag många skäl att göra det. Livet efter femtio har bjudit på många påminnelser om alltings förgänglighet. I min

närmaste krets har människor både kommit och gått vid ett antal tillfällen. Släktled har lagts till släktled. Släktled har för alltid avslutats. Begravningarna har blivit en självklar del av det egna livet. Jag läste idag att en ny tidskrift lanseras i USA. Första numret har en bild av Susan Sontag på omslaget, och mycket riktigt består tidskriften uteslutande av minnesord över döda personer. Någon har insett att 40- och 50-talisterna nu ser sina vänner och anhöriga dö, och att de i en sådan tidskrift kan spegla sin egen skröpliga tillvaro. Ännu en gång ser jag hur Marknadstänkandet – Förtingligandet av allt mänskligt – ockuperar våra samhällen.

Sedan barnsben har jag levt övertygad om att Finland precis som den officiella politiken säger, är ett tvåspråkigt land. När jag besökte Helsingfors ett år tidigare förvånades jag över att finlandssvenska vänner hjälpte mig med tolkningar, i taxin, i hotellreceptionen, lite varstans. Det tedde sig onödigt. Men när jag nu på egen hand skulle upptäcka den finländska huvudstaden förstod jag bättre. Jag mötte två säger två svensktalande kvinnor: en postexpedit som sa, ”Jo, men vi får ju lära oss det i skolan” och ett butiksbiträde som med glädje talade svenska med mig. Då är det bättre i officiella sammanhang. Att åka spårvagn är en ren fröjd eftersom alla hållplatser meddelas både på svenska och finska. Jag lärde mig snabbt var Operan låg, och när jag tryckt på stoppknappen kom stannar-skylden upp på båda språken. Däremot skulle man kunna konstatera att det verkligen finns två dominerande språk i vardagens Helsingfors. Man hör dem hela tiden på gator och torg, på statio-

ner och butiker. Men det är inte de två man tror. Förutom finskan är det nämligen ryskan som dominerar! Nyrika ryssar fyller butikerna med sina köpsugna blickar, skolklasser väller ut från centralstationen med sina lärarinnor, hela familjer flanerar. Så ser det ut. Ryskt så det förslår.

”Gombrowicz var hela tiden en författare och en människa som inte till något pris ville ge upp sin originalitet, till någon människa, gudar, samhällen eller doktriner”, skrev Jan Blonski i sin ”Gombrowicz and the Critics”. Ja, det är just detta. Hur hanterar man det? Exillibyern Hisham Matar talar om det perversa i flygandet. ”Jag är en dålig resenär” säger han. Kan man verka på sitt modersmål i ett annat land och ändå göra anspråk på en position i det land där man föddes, fostrades och formades? Ja, det är klart att man kan. Jag har just läst romanen *Den gordiska soffan* av Karin Stensdotter, bosatt i Paris men skrivande på en svenska som de flesta skulle få stå på tå för att ens komma i närheten av. Gombrowicz då? Han levde i en annan världsdel än han var född. På ålderns höst kom han hem till Europa, först till Tyskland, och sedan till Frankrike där han avled. Han gjorde inte avkall på någonting, kompromissade varken med språk, idéer, stil eller form. Han förblev sann mot sitt hjärta och sin inre röst. Hur förblir man sann mot sitt språk som minoritet?

När jag satt på Centralstationens restaurang i Helsingfors – det gjorde jag ofta – begrundade jag hur fascinerande det är att vistas i en mycket gammal miljö.

Restaurangen byggdes 1920, och vid renoveringen 2000 gick man nog varsamt fram. Originalinredningen finns kvar, mörka träbord med marmorskivor. Stengolv. Det höga, välvda taket. Här inne befinner man sig i motsatsen till snabbmatkulturens plastmöbler och papperstallrikar. Här tycks tiden vara bestämd bara av tågens avgångs- och ankomsttider, dygnen hakar i varandra. Några av alla som sitter härinne har bestämda klockslag att passa, andra tycks ha resten av livet på sig. Själv pendlar jag känslomässigt mellan det ena och det andra.

En vackert klädd dam, kanske dryga sextio år, tappar plötsligt koncepten bredvid mig. Från att stilla ha konverserat mannen vid sin sida brister hon ut i rytanden och ylanden som får de flesta att vända sig om för att se vad som sker. Hon skriker, hon gör det på finska, jag förstår inte vad som utlöst hennes vrede. Mannen lyckas lugna henne. Hon blir verkligen lugn. Tar upp läppstiftet och målar läpparna som om ingenting hade hänt. Läppjar avspänt på drinken hon köpt. Jag fortsätter läsa. Förundras över hur det är att vistas i ett offentligt rum. De svartklädda goth-tjejeerna en bit bort ser underbart allvarliga ut, som om de redan var färdiga med sin dom över världen och livet. Och ändå tycks en del av deras mycket medvetna klädstil spela på en radical chic-attityd som fordrar både push-up-bh och spektakulära frisyrier.

Skrivandet är i grund och botten ett bygge. Ord för ord växer texten fram som huset

växer fram sten för sten, bruk för bruk. Så har jag alltid sett på själva skrivakten, som en skapande och konstruktiv handling. Men ju mer jag tänker på saken, desto mer övertygad blir jag om att skrivakten inte kan vara neutral i den meningen. Det skrivs både konstruktivt och raserande. Inför varje större social konflikt och i extremfallen väpnade konflikter, enrolleras de intellektuella för att med sitt skrivande delta i striden. Det är väl känt hur Balkans poeter och berättare ställde in sig i leden och skapade texter fulla av hat riktat mot motståndarsidan, etniskt, politiskt, kulturellt. Jag har läst några texter ur en tyskspråkig, serbisk publikation (som kallas kulturtidskrift) som inte står folkmördarna efter i hat och mytologisk agitation. Jag såg den under en vistelse i Berlin, och trots att jag vetat tämligen väl hur det såg ut under Jugoslaviens sönderfall, chockades jag av de extrema texterna. Jag har under hela mitt författarskap haft anledning att fundera på dessa mekanismer, inte minst därför att jag började mitt vuxna, skrivande liv i en extrem vänstersekt. Där fostrades jag till klasshat och populism. Vägen bort från den sekterismen har varit lång och svår. Och än idag händer det att människor säger ”Du som ändrat dig och svängt totalt”, och de säger det som en anklagelse. Jag tror att motsatsen är det värsta. Hur skulle man fungera som intellektuell om man aldrig ändrade sig, aldrig svängde totalt? Jag betraktar orden som arbetsredskap. Och varje gång jag använder orden i destruktiva syften förebrår jag mig själv och försöker finna en väg tillbaka till solitärens språk. Förändring och svängning handlar ytterst om en förmåga att erkänna sina tillkortakommanden. Hur använder man orden och sitt språk utan att sprida hat och misströstan?

Det svenska språket finns i gatubilden. Utmed spårvägslinjerna finns då och då en skylt med texten ”Förbjudet att fästa reklamer”. I Sverige heter det ”Affischering förbjuden”. Pluralformen är underbar. Den ekar ännu i mig och jag ser att finlandssvenskan har många sådana ord, de känns både säregna och roliga att läsa. Men man både kan och måste, som tidigare litteraturkritikern Michel Ekman gjort, understryka att denna finlandssvenska lever under allt strängare villkor, socialt och kulturellt. Ekman säger att den finlandssvenska som man ser i offentliga miljöer i Helsingfors ofta är illa översatta varianter av finska originaltexter inte minst i reklamerna. Trots att jag själv i snart tjugo år haft en eller annan förbindelse med denna miljö, bland annat genom att skriva i två finlandssvenska tidskrifter, så har jag inte förrän nu tyckt mig se att språket hotas av en utveckling som inte främjar tvåspråkighet, utan som i den globaliserade stormvinden sluter sig i en nygammal tolkning av nationalitets- och identitetsuppfattningen. Kan det svensktalande Finland stå emot en sådan utveckling?

På sängen i Villa Kivi plockar jag fram en ny utgåva av Konstantin Kavafis dikter. I Kavafis värld är det ofta det bristfälliga, det smutsiga, det föraktade som lovsjungs. Kärleksbädden – där eros doftar – är den prostituerades, och när han drar sig till minnes den faller han tillbaka ner i ruset. En sådan dikt hade varit omöjlig att skriva idag. Förmodligen hade den betraktats som brottslig, dess ”uppsåt” hade granskats. Att gå tillbaka till det tidiga nittonhundratalets Alexandria och där följa

Kavafis till de tvivelaktiga lokalerna är att i sig själv möta det verkligt levande. Bara i en sådan text – som är grundad på liv och erfarenhet – kan ruset återfödas. Hos Kavafis sker det oupphörligen.

Hur ska den finska huvudstaden utvecklas? Det krävs en omfattande arbetskraftsinvandring, staden bör bli dubbelt så stor, säger Optimisten. Nej, vi måste först se till att skaffa arbete åt alla dem som är arbetslösa, invandrare eller inte, säger Realisten. Vad diskussionen tycks handla om, är hur Helsingfors ska bli en ”riktig” metropol. Idag är staden en avkrok, säger Optimisten och tillägger att det för en förändring krävs minst två miljoner invånare och en omfattande expansion. Optimisten förordar därför också en omfattande arbetskraftsinvandring. Realisten varnar för att huvudstaden redan, med sina arbetslösa människor och sina sociala problem, inte skulle klara något sådant inom överskådlig framtid, och påpekar gärna att staden vuxit över alla bräddar, planlöst, yvigt, och att stadskärnan är ett virrvarr av varuhus, höghus och allt mindre av boende och social gemenskap. Som i alla andra europeiska storstäder alltså. I Finland understryker man gärna de exempelösa framgångarna inom mobiltelefonin. Men kan man bygga en nation på människors triviala telefonsamtal. Det måste finnas något annat och mer, något som utgår ifrån landets naturtillgångar. I det avseendet liknar Finlands utveckling alltmer vår egen: de stora resurserna säljs ut, de små nationerna inlemmas i en ekonomi som bygger på billiga fabriksarbetare: småflickor i kinesiska eller indiska super-

industrier inom elektronik, vitvaror och ekipering, småflickor som låses in i väldiga sovbaracker dit de bara kommer några timmar per dygn innan de slussas ut till maskinerna igen, för ständiga övertidsscheman och nattarbeten. Inför en sådan vindkantring av världens resurser – närmare betraktat en utveckling mot allt större orättvisor – kan varken debattörerna i *Hufvudstadsbladet* eller några andra lokala opinioner göra särskilt mycket. Och det är just det jag tänker när högt bildade människor på fullt allvar tror att det skulle vara ett Sesam öppna dig att fördubbla sin huvudstads invånarantal. Vad skulle alla dessa människor försörja sig på? Var skulle de bo? På vilka vägar skulle de köra i alla sina bilar? Var skulle de parkera när de väl nått sitt mål – hemmet, arbetsplatsen eller konsumtionsrundan?

Böckerna i resväskan lutar sig mot radion på det lilla bordet vid fönstret. Därutänför är det tät dimma, ett duggregn faller in i mörkret. I böckernas värld är det helt annorlunda. Det är sent 1960-tal, Pentti Saarikoski befinner sig i Prag. Han har sitt wc på balkongen, stället han bor på är minst sagt spartansk och har en stridsvagn framför porten. Prag är ockuperat av Röda armén. Den där socialismen som skulle få ett mänskligt ansikte vreds ihop som en gummimask, alla dess drag vanställdes och för Pentti börjar bekymren på krogen. Han kan bara beställa samma mat som bordsgrannen för han saknar ett språk att kommunicera med. Två tyska kvinnor kommer in och i tanken bedriver han genast hor med dem. Han sitter om kvällen på sängkanten och petar sig i näsan. Det Prag som omger honom hukar i en

ovanligt grå och ful vinterstämning. Hästarna på bron försöker flyga därifrån men misslyckas. Den finske diktaren längtar hem men inser att han för resten av livet bara klarar att befinna sig borta. Jag läser hans gamla böcker och glider sakta ner i en tid då jag själv var tonåring, och jag upptäcker till min häpnad att det är där jag hör hemma. I den tiden. Inte som tonåring utan som en vuxen man på drift, med ständig hemlängtan men oförmögen att leva annanstans än borta.

Och när jag sedan läst halva *Tiden i Prag* ser jag att Penttis texter är nedskrivna 1966. Det var två år innan Historiens mytiska stridsvagn krossade Dubceks experiment. Kan man av det dra slutsatsen att socialismen med mänskligt ansikte redan då var en hopknycklad gummimask? Ja, det tror jag att man kan. Pentti tycks i alla fall inte imponeras av det Prag han lär känna. Om inte studentflickan återvänder till sitt rum över natten tvingas hon studera marxism-leninism och går miste om rummet. Pentti suckar och säger: när kommunismen genomförts har säkert sexualiteten avskaffats. I Prag får man i alla fall inte prata om den.

På sätt och vis stöter Pentti bort läsaren samtidigt som han attraherar. Han kan skildra hur han pinkar utanför spannen och det börjar stinka urin i hallen, han berättar om hur han somnar på den balkong där det kollektiva avträdet står. Han uppträder svekfullt mot den eller de kvinnor han möter i Prag. Han lurar en svartväxlare och ger honom en dansk 10-kronorssedel istället för en tiodollars. Han tycks medvetet gå in för att leva på ”vänners” goda vilja och måltider. Vad är det för ett självporträtt? Är det ett litterärt trick för att läsaren ska tro att han följer en utstött

och marginaliserad människa? Kanske är det just där brottet uppstår. Han är ju en etablerad och respekterad diktare. Ses som ett underbarn i den nordiska litteraturen. Ingen författare kan som Pentti Saarikoski skapa en scenografi med sig själv som huvudperson. Han luktar illa och är smutsig, han fryser så han skakar och bakfyllan får honom aldrig på bättre tankar. Men det är ju något annat som fånglar. Kanske är det hans blick? Pentti ser och registrerar, han berättar ömsint och färgrikt om de människor och miljöer han möter. Också i de allra svagaste ögonblick finns det något okuvligt vackert över dessa människor. Är det så språket förvandlar trasor till blommor?

Sorgklanger. Ilningar och moln. Samma gata, samma himmel. Med ansiktet i tidningen, försjunken utåt men vaksam inåt. Dessa klanger när brisen lyfter pappret, en stilla insikt som en stark smärta i bröstet och magen. Vad förmedlar insikten annat än brutna förbindelser? Den förmedlar smärta. Det brutna är trots allt obrutet och den kedja som fäster generation vid generation är, trots sin osynlighet, alltid närvarande. Jag vandrar ut i intet, låtsas njuta asfalten. De klanger av sorg som finns i mig är nästan omöjliga att bära.

När Dostojevskij kom till ryska ambassaden i Köpenhamn i oktober 1865 var han mager, åldrad, nervös på gränsen till hysteri, plågad av underliga feberattacker, berättar Magnus Ljunggren i en artikel. Den hösten lär ha varit en av de svåraste i

den ryska författarens liv, och ändå hade han framför sig hela arbetet med att skriva *Brott och straff*. Hur kan det komma sig att författare genom historien ofta uppvisar allvarliga sjukdomstecken, inte minst när det gäller psyket? Hör det ena självklart ihop med det andra? När det gäller de stora genierna, som Dostojevskij, ingår ofta ett slags mytologiserad sjukdomsbild i sättet att beskriva dem. Men för andra? För mängden av intellektuellt arbetande och obemärkta människor är en sådan medveten mytologisering omöjlig, den är inte ens önskvärd. Den kan rentav ställa sig i vägen för förståelse.

När man vandrar utmed Tölövikens strand har man svårt att förstå denna debatt. Det är som om Helsingfors var två olika städer. En av flanerande friluftsmänniskor som med hunden fördriver tiden på lediga stunder och en annan av ständigt mobilpratande yngre män och kvinnor klädda i uniformsliknande kostymer ständigt med foten på gaspedalen. Fast det är kanske inte ett finländskt fenomen alls? Det är så vår värld ser ut, alltmer uniform och konform, allt mindre säregen eller avvikande. Nord och Syd, Öst och Väst erbjuder flanören samma butikskedjor och samma snabbmatsmisär, bortom språken och drömmarna.

Oavsett antalet invånare kommer dock Helsingfors framöver också att te sig som en kulturens metropol. Hit kommer Mariza från Lissabon för att sjunga sin passionerade fado i Finlandia-huset. Plötsligt kan nordiskt vemod och portugisisk saudade

blinka åt varandra. Den portugisiska gitarrens spröda sorgsenhet är inte alldeles olik den finska tangons dragspelstårar. Vid Domkyrkan på Senatstorget rullar ständigt nya kolonner av turistbussar fram. I kanske ännu högre grad än ryska turister tycker jag mig där se en kinesisk invasion. Varuhus som Stockmanns fylls av shopande människor från öst och väst. Tiggarna fortsätter tigga, missbrukarna fortsätter missbruka. Allt är som det brukar vara. Bara i det talade och skrivna ordet är förändringen möjlig.

Bergsbestigning

Mikael Boldt

”/Because it’s there.”/

/ –George Leigh Mallory ... kanske./

Med ’Tärningskast’ i boklådorna och ’Legenden om Babel’ i korrektur behövde den unge Frans Gunnar Bengtsson vintern 1925 förströelse och inkomster. *Ord och Bild* var tillmötesgående och sände honom under ett par år all reselitteratur som inkommit för anmälan. I något skede hade han 26 olästa reseskildringar på sitt arbetsbord. Av detta blev 1925 och 1928 ’Reselitteratur’, senare omdöpt till ’Om reseskildringar’ och ’Resor från ifjor’, recensioner vars bestående värde ligger i anmälares allmänna reflexioner kring resebeskrivningars ändrade litterära status.

Bengtsson håller före att t.ex. ’Anabasis’ och ’Odysseen’; resan som episkt drama, inte mera kunde skrivas. Resan som sådan, mänskors försök att komma fram eller hem har inget narrativt element längre. När resenären förvandlats till passagerare ingår det inte mera något drama i själva resan, resonerar han och kallar modern reselitteraturs form centrallyrisk, ett luftigt och substanslöst mischmasch av anek-

doter och infall. Med största veneration för jätten Bengtsson måste man konstatera att han här, lyckligtvis, kapitalt tog miste.

Det märkliga med Bengtssons åsikt är att den formuleras kort efter G.L. Mallorys begravning i St. Paul's Cathedral med hela det brittiska kungahuset och kabinettet på plats och sir George Leigh Mallory... in effigie. Hans kropp, faktiskt i oklanderlig tweedkavaj, låg nämligen på 8200 meters höjd på Chomolungmas i.e. Mount Everests nordsida för att hittas först 75 år senare. De brittiska Everest-expeditionerna 1921, 1922 och 1924 och speciellt Mallorys roll i dem uppfyller alla krav på goda episka resor till den grad att redan en tidningsredogörelse för laviner-na, sju döda sherpor, Odell siktande Irvine och Mallory genom en reva i molnenklättrande uppåt på 8600 meters höjd och den intrikata frågan om de kom upp eller ej utgör en slags hjältedikt på spaltmeter, för att skämta juvenilt. Dessutom borde Bengtsson som anglofil ha känt till Mallory, som var väl förankrad i Bloomsburygruppen och i Oxford hade publicerat en essä om Boswell.

Bengtsson hade emellertid kanske rätt från sin skånska horisont, dels emedan han inte var speciellt intresserad av sjöfart och kanske inte hade läst Slocum, den bästa tidiga representanten för den andra sorten av episk reselitteratur som ännu finns och dels för att ingen då kunde ana att en liten men lysande litteraturgenre höll på att uppstå.

Det handlar alltså om bergsbestigning och härom finns det många skäl att skriva på svenska.

Under bergsklättrandets barndom, från erövringen av Mont Blanc 1786 till Whymperkatastrofen på Matterhorn 1865 skrevs det mest reportage och tekniska redogörelser om olika uppstigningar och rutter, fastän det var just Edward Whymper som med sin 'Recollections from scrambles in the alps 1860-69' som skapade allmänna intresse för denna litteratur. Den litterära kvaliteten var länge en bisak, äventyret och det spektakulära lockade läsare. Men småningom kom den gängse stilen att bli alltmer teknisk och 1950 hade denna litteratur nästan dött sottedöden.

Men det året klättrade en man som 'ägde snille för det han var galen' upp på Annapurna, den första av 14 toppar över 8000 meter att falla. Han hette Maurice Herzog och fick betala med sina fingrar och tår. Det blev en bok som genast satte stenen i rullning. Annapurna är faktiskt den första bok om alpinism som kom ut på finska. Sammanlagt har den sålt i över 10 miljoner exemplar. Herzog blev sedermera idrottsminister i Frankrike och fyller 90 nästa år om Gud så vill. För en nutida läsare är stilen, med all sin galliska pompa, aningen tung, men dramat ger texten flykt. När britterna tre år senare besteg Mount Everest var alpinism på var mans läppar, men ur litteratursynpunkt togs det många steg bakåt. Själva erövringen av

'den tredje polen' ansågs för övrigt så betydelsefull att faktum trumpetades ut genom högtalare längs kortegevägen under Elisabeth II:s kröning. Men överste John Hunts och (hihi) biodlaren Edmund Hillarys bok om bestigningen är ett under av tråkighet och 'thumbing one's nose' i fråga om lokalbefolkning och sherpor. Hillary, som skrev kapitlet om slutanfallet gör sig faktiskt skyldig till förkländande och rasistiska anmärkningar om Tenzing (Norgay).

Annapurna inspirerade dock den växande skaran av alpinister, notoriskt penninglös, att genom skriverier dryga ut sina reskassar och när tidningar och förläggare kunde välja, steg nivån snabbt. Under de följande åren utkom sådana klassiker som Heinrich Harrers 'Den vita spindeln' om Eigers berömda nordvägg varpå 80 dödsfall accentuerar bergsbestigningens märkliga karaktär och Chris Bonningtons 'I chose to climb' samt 1966 den första boken om alpinism av en finländare, Matti A. Jokinens 'Alppien seinämällä', en trevlig, men sorgligt nog ganska bortglömd volym. Men det skulle räcka till 1985 innan litteratur och drama verkligen skakade hand.

Det året lyckades två unga män, Joe Simpson och Simon Yates skrapa ihop pengar för en expedition till Siula Grande, 6344 meter, i Peru för att försöka sig på en oprövad så kallad direkt rutt till toppen. Väl uppe bröt Simpson prompt benet, en eventualitet för vilken man hade beslutat att den skadade skulle lämnas att dö, med den

enkla logiken att ett liv då kunde sparas. Yates beslöt sig dock, trots Simpsons protester att försöka hissa ner denne, replängd för replängd. Naturen satte sig på tvären och en storm med hård kyla skapade långsamt hypotermi. Slutligen kommer de till ett överhäng, Simpson firas ner, repet tar slut och vikten lättar inte. Kommunikation är omöjlig på grund av stormen och Yates börjar förfrysa. För allt han vet är Simpson död för repet svänger inte som det borde om denne försöker få kontakt med väggen. Till slut skär Yates av repet och faller Simpson till sin död. Själv lyckas han, nu också skadad, ta sig till baslägret några timmar före det skulle ha brutits. Yates kan inte fortsätta, så lägret får stå medan han återhämtar sig, full av ruelse för vad han gjort. Efter en vecka besluter man att starta ner följande dag. På natten hörs några underliga ljud utanför tältet. Det är Simpson.

Det är svårt att från det platta Finlands horisont förstå vilken enorm uppståndelse denna händelse väckte, först i klättrarkretsar och efter att boken 'Touching the void' av Joe Simpson kom ut tre år senare i hela den anglosaxiska världen och alpländerna på kontinenten. Simpson själv, av läkarna efter sju operationer dömd till ett liv i rullstol blev naturligtvis inte sittande utan ännu bättre som bergsbestigare och en verklig ikon, författare och berömd talare. Dessutom måste det sägas att man svårligen kan hitta en bättre och mera suggestiv boktitel i hela världslitteraturen.

Intresset för alpinism växer nu enormt och 1995 kommer Jon Krakauers 'Into thin air' om katastroferna det året under tre kommersiella Everestexpeditioner. Det är en bok som accentuerar likheten mellan just t.ex. Odysséen och extrem alpinism. I stället för Skylla och Charybdis, Kykloper och sirener har vi laviner, lossnande pitoner och fallande stenar, men bägge fenomenen ser vi på ett långt avstånd, som något halvt överkligt, fastän mycket spännande och fascinerande.

Men vad gör denna genre till epik, speciellt med beaktande av att berättelsen alltid framskrider i första person, singularis normalt och viform för äldre briter? För det första, som redan antytts, att det handlar om att komma fram och hem i en situation där oddsen inte är särskilt goda. För att säga det krasst. Om du misslyckas med en solobestigning av Eigers nordsida, kommer inget försäkringsbolag att lyckligöra din änka. Sålunda är inte resultatet av den berättelse man läser givet a priori och de facto finns det en mängd berättelser som inte slutar med att hjälten gör en segergest. Dessutom tycks bergen – och här finns plats för en psykiatrisk avhandling – dra till sig personer med intellektuell och kontemplativ läggning. En av de första seriösa kvinnliga alpinisterna var faktiskt Gertrude Lowthian Bell, Iraks okrönte drottning och den första kvinnan att erövra högsta vitsord i historia vid Oxford iklädd bruna skor. Hennes brev till föräldrarna efter en stormdrabbad uppstigning har det enda felet att det slutar för fort.

De alpina berättelserna får naturligtvis en del av sin hjältepotential av att vi är så distanserade från de mera speciella delarna av upplevelsen. Att hänga i ett pekfinger över en avgrund, medan man försöker passa in en underlig kontraption, benämnd 'Friend' i en spricka är inte vår vardag.

Men alpinismen finns också här och nu och fastän Hecklmeier, Rebuffat, Whillans och varför inte Veikka Gustafsson och alla andra ter sig som något slags övermänniskor har bergsbestigning och klippklättring så småningom fått utövare även hos oss, det vill säga bland vanliga dödliga, vilket för den som både läser och klättrar skapar egenartade upplevelser. Tänk er att ni läser Strindbergs 'En daires försvarstal' under er skilsmässa eller rapporten om Estonia under en stormig överfart på Silja Serenade. Jolo, Jan Olof Olsson, lyckades för övrigt en gång skapa en trippel i denna genre, när han bodde på Brown's Hotel, läste Agatha Christies 'At Bertram's Hotel', som utspelar sig på och skandaliserar Brown's samt tillbringar dagarna på Old Bailey med att följa några brottmål.

Min egen första topp var Pic du Canigou, 2785 meter, i östra Pyreneerna år 1968. Jag startade från Vernet-les Bains och den bestigningen gav mig 30 år senare ett ogement nöje då jag läste Göran Schildts 'På lånta vingar'. I Daphneböckerna är ju Schildt den alltid kunnige kommentatorn av allt från grekiska tempelruiner till italiensk konsthistoria och de egyptiska dynastierna. Han skapar ett slags mindervär-

deskomplex för att man inte själv är lika påläst då man gör sin lilla turistresa. Men Schildt bodde som ung man tre månader i Vernet-les-Bains och underlät inte bara att klättra upp på berget, han uppger även dess höjd fel och missar viktiga delar av den lilla stadens långa historia. Vad skönt det är för en myra att någon gång få pissa på en elefant.

Jag blev nu aldrig någon riktig alpinist, bland annat för att jag emellanåt drabbas av svindel men några somrar klev jag glatt omkring i Pyreneerna och alperna och upplevde för första gången det som ger berättelser om berg deras mänskliga och tragiska djup: folk dör. Märta Tikkanens 'Sorgen som ger glädjen djup' sätter redan i titeln fingret på en viktig punkt i vår kalvarievandring. Och den professionella alpinism som genererar böcker accentuerar detta så att säga 'by proxy': alla dör. Det är ett skrämmande gemensamt tema för alla bergsklättrande författare att gång efter annan stanna upp för att relatera ett dödsfall eller en begravning och därvid reflektera över hur leden tunnats ut. Docent Timo Seppälä, vår antidopningspecialist har i en vetenskaplig artikel påvisat att plötsliga, oväntade och våldsamma dödsfall bland tyngdlyftande hormonmissbrukare är fem gånger vanligare än i den övriga befolkningen. Siffran för bergsbestigare är utanför varje rimlig jämförelse. Av de kanske 50 skrivande och klättrande personer jag närmare följt med under de 17 år min äldre son sysslat med – lyckligtvis – främst klippklättring har kring hälften fallit till sin död. Ett utmärkt exempel är den superbe svenske atleten och alpinisten

Göran Kropp. Under det sorgligt ryktbara året 1995 cyklade (sic!) han från Sverige till Mount Everest och klättrade upp. Hundra (100) meter från toppen konstaterade han att vädret var för dåligt och klättrade ner igen. Han fick en andra chans (medan han väntade dog 8 människor kring toppen) och klarade det. Hans beslut att vända om första gången prisades i alla alpinistkretsar, det är nämligen ytterst svårt, som att bryta ett marathons 500 meter före mål. Kropp blev en förebild för ansvarsfullt och säkert klättrande. Några år senare störtade han till sin död under en idiotisk solobestigning i Kalifornien. Gå dit sen, skulle min moster ha sagt.

* * *

Innan barn vuxit upp, måste de föras till sina olika rekreativa aktiviteter, en olägenhet som alla föräldrar känner till. I vår familj kom detta att under semestrarna inkludera resmål där man kunde surfa, som Biarritz och Lacanau-Ocean samt berg. För att ha någonting att göra började vi obsoleta åldrande föräldrar att spatsera bland bergen. Detta utvecklades till ett gemensamt intresse som vi vidmakthåller ännu och som har gett oss en intressant inblick i dels bergens lockelse och dels det mänskliga psykets komplexitet. Professor Christer Bruun har som motto en vacker sentens. "Våld är surrogat för intelligens." Och sant är det ju att ingen mänsklig interaktion kräver våld a priori. Trots detta ser vi ingen ände på både privat och institutionaliserat våld. För enkelhetens skull kunde man kalla detta för en mänsk-

lighetens idiosynkrasi. Men när vita och svarta, kosovaner och serber, Bush och Hussein ad infinitum slåss, finns det ändå någon ens skenbar orsak. En pervers logik som beklagligtvis oftast har ekonomiska bevekelsegrunder. Då kan man tänka sig att det med tiden, fastän föga troligt, dock möjligen uppstår mekanismer för att kontrollera och förhindra sådana våldsyttningar.

Denna synbarligt ovidkommande reflexion ansluter sig till någonting man lär sig bland bergen. Människan är ännu galnare än man skulle tro. Vare sig det är fråga om dopamin, serotonin, endorfin eller adrenalin möter man på bergen ständigt människans galenskap. Fastän mycket beror på misstag, trötthet och en övertro på det egna kunnandet är berget ett mikrokosmos som gör det svårt att tro på någon bestående mänsklig rationalitet. En gång på väg ner från Monte d'Oro, en tämligen beskedlig topp på Korsika mötte vi fyra italienare, på väg upp. The weather is breaking, sade vi på obefintlig italienska och ni måste vända. Det visade sig att en lokal bergsbo redan hade sagt det åt dem innan de startade. De smålog och två av dem kom undan med livet – per helikopter.

Lyckligtvis blir inte varje år fördystrat av sådant, men det moraliska dilemma man står inför när man inte får någon att vända är verkligen svårt. Kanske man borde ta med sig en revolver. I Östeuropa, som länge inte var beroende av turism, finns en intressant skillnad, jämfört med de flesta berg i väst. När någon störtat till sin död,

sätter vänner och släktingar upp en minnesplakett, ofta fastskruvad i berget på den ödesdigra platsen. Det får en att bli extra försiktig till exempel på Babatov Kuk i Dormitorområdet i Montenegro: När man närmar sig toppen har man allt skäl att erinra sig sin dödlighet.

Ibland blir man dock på gott humör. Vi slog en gång följe med ett tysk-österrikiskt sällskap på Monte Cinto och noterade en ung man som hela tiden gick med händerna i fickorna och visslade – psalmer. Han svettades inte och sade inte ett ord på hela vägen, men när det var dags att börja säkra och använda rep, fortsatte hans obekymrade promenad och eländiga konsert. Stengetter skulle ha gapat av avund. Vi kom ner igen och råkades vid en kall och välförtjänt dryck, varvid jag gick över till deras sällskap för att, med triumfatoriskt tonläge, berätta att jag vid omkalibreringen av min höjdmätare faktiskt hade kunnat bekräfta vad jag tutat ut för alla och envar redan på toppen: Att den officiella höjdsiffran var för stor. Då slutade han vissla för en stund och sade: *If it's under 5000 meters, who cares?*

Om man nu måste lära sig någonting av allt man gör är det i fråga om bergen att Goethe har fel: *Über keinen gipfel ist ruh ...*

Då väntar Don Quijote på att jag ska tända lampan

Siv Granberg

Drömmen återkommer, genom årtionden upprepar den sig. Ute på djupt vatten håller jag hårt i en liten barnkropp men hur jag än kämpar glider barnet ur mitt grepp, försvinner i det bottenlösa.

När livet närmar sig sitt slut vill man gärna tro att den sista vägstumpen ska vara rak och jämn. Inte ens det är säkert, allt hinner än en gång bli svårt. Då är det kanske klokare att minnas det som har varit bra. Jag drar mig för det också, eftertanken plockar upp allt, också det tyngsta. Vi som var med under knapphetens tid sparar allt, kanske kan man spara för mycket minnen också.

Nuförtiden får man prata om döden, men man ska helst hålla sig kort. Man ska inte bli sentimental, bort med känslsamheten. Min mamma, död sedan länge, sa en gång till mig att hon hade fått lära sig att man inte talar om sorg. Kanske jag minns det så tydligt för att hon uttryckte sig så just den gången jag stod inför det som blev mitt livs trauma.

Inom litteraturen har döden behandlats, man behöver bara kasta en blick på raderna av kriminalromaner. Att läsa deckare är för många detsamma som att

slänga bort dyrbar tid. Jag är inte helt övertygad om det, kriminalromaner kan ha mycket att ge. Men visst behandlas död och sorg ofta alltför lättvindigt.

Då är det skönare att läsa om döden på ett annat sätt. Här tänker jag på Stig Claessons sista roman *Godnatt fröken Ann*, redan titeln på boken blev ett talesätt hos oss. Godnattfrökenann säger vi när vi lite lättsamt försöker säga att det igen är dags att avstå. Nästan jämnårig med Slas har jag följt hans produktion. Inte läst allt förstås, han var alltför flitig för mig, men flera av hans böcker har känts nära. För mig som aldrig träffat Stig Claesson personligen är hans död närapå ovidkommande: hans böcker finns kvar.

Stundande natten, Augustprisvinnaren Carl-Henning Wijmarks bok är också ett exempel på att döden har blivit rumsren. Där finns humor, men samtidigt förtrytelse över att den egna döden är så nära. Jag kan ändå inte helt frigöra mig från känslan av att författaren är en åskådare. Allt annat vore förstås absurt, ingen kan skriva om sin död, av rent praktiska skäl. Närmast kommer kanske Ulla-Carin Lundquist med sin *Ro utan åror*. Jag blev förvånad över att en litteraturprofessor på tal om boken kom till att kvinnor i dag måste vara så duktiga att de rentav måste dö duktiga, på mig gjorde boken ett starkt intryck och jag finner Ulla-Carin Lundquist modig.

* * *

Döden går alltså att behandla i litteraturen. Men den riktiga döden då? Får man tala öppet om den? Enligt min erfarenhet, nej. Vår son tog sitt liv när han var trettio år. Då hade han från det han var sexton gjort åtskilliga försök, av dem var det första och det sista bäst förberedda, avsedda att ”lyckas”. En fjorton år lång kamp för hans liv var slut. Under de åren var det pojken som stod i centrum, vi föräldrar prövade allt. Det gick så långt att vi var på helpänn dygnet runt, vi försummade våra två andra söner.

Men fick vi tala om detta? Javars, men ingen ville lyssna. ”Den som talar om att begå självmord gör det aldrig” var en klyscha välmenande människor använde. Statistiskt sett är det tvärtom. Vår lycka var att vi var två, att vi kunde prata med varandra. Utan sådana samtal hade jag inte klarat av att leva. Självmord är smittsamt. Medan han levde, medan vi ännu hoppades fick vi kraft att leta efter något oprövat. Men vi misslyckades. Vi drabbades av sömnlöshet. Sönnen kallas den lilla döden, det är tungt att leva utan den lilla döden.

Forskning kring självmord har ökat, teorier har lagts fram om serotoninets eventuella betydelse. Det går säkert inte att få fram en heltäckande bild av självmord, men de flesta är överens om att det är en företeelse som smittar. Om det svåraste i den vägen har jag en gång skrivit så här:

”Lillebror kom hem från skolan helt utan styrsel på kropp och ord. Han sludrade fram att han hade blivit trött under idrottslektionen. Rädslan grep tag i mig, jag tittade i hans skolväska, något jag aldrig hade gjort tidigare. Där fanns det,

avskedsbrevet, han skrev att han inte längre orkade leva. I rasande fart åkte vi till sjukhuset, jag höll lillpojken i famnen, lät honom inte somna. Inte för att jag visste om det var sant det jag läst, att somna fick man inte, men något måste jag göra.

Många långa timmar senare sade läkarna att faran var över, han skulle inte dö. Den ögonblickliga lättningen följdes av stor fasa. Mellanbror, han med de många självmordsförsöken, var ensam hemma. Utan tvivel var han just nu ansatt av självanklagelser, han hade visat vägen för lillebror. Precis då måste jag välja vem av pojkar jag skulle vara hos. Lillebror hade pappa, mellanbror behövde mamma. Valet måste bli att åka hem, att lämna lillebror. Jag frågade taxichauffören om han hade något att dricka, min mun hade varit papperstorr hela natten. Svaret var ett kort: Brännvin får du köpa på annat håll. Trots det avvisande svaret och en lika avvisande ryggtavla berättade jag alldeles för mycket för honom, det var som om det inte fanns plats för alltihop inuti mig. Vi bor ett gott stycke från allfartsvägar, inga gatljus finns i närheten, jag såg att ett stearinljus, ett enda, brann i vårt fönster. Mellanbror satt uppe med en överfull askkopp som sällskap.”

William Styron har i *Sophies val* skildrat ett outhärdligt val. Till någon del har jag upplevt ett liknande val.

* * *

Under svåra perioder är böcker trofasta vänner, de tröttnar inte. Jag läste mycket under den här tiden, filosofiska verk som jag förstod en bråkdel av men som generöst gav en stunds lisa och psykologiska verk som ibland gjorde mig förbittrad. Romanerna fick ligga i fred för mig, den sorts eskapism jag sökte fanns på annat håll. Somt läste jag om och om igen, somt slängde jag i väggen. När man är förtvivlad kan ilska ge en stunds lättnad.

Böcker om föräldraskap och uppfostran lämnade jag därhän, tog långa omvägar runt dem. Försent, försent.

Den dag vår son dog var vi på Gotland, vi hade gjort en segeltur för att varva ner, vi trodde vår son just då hade det bra. Våra två andra söner hade funnit honom död och tagit hand om allt det nödvändiga, men de väntade till följande dag med att meddela oss. Samma kväll i Lickershamn kände jag oro, men jag kan inte säga att jag kände på mig att han var död, jag hade länge ängslats varje dag. Jag vandrade upp till rauken. Vid den vittrande stenen greps jag av samma känsla som i gamla kyrkor, generationers sorg och oro häftade vid platsen. Uppe vid rauken kunde jag se långt ut över havet, än en gång tänkte jag på hur land försvinner under horison-ten redan på relativt kort avstånd.

Nästa morgon seglade vi mot Fårösund i god förlig vind. När vi gick in i hamnen kallade båtradien oss, vi förstod genast vad meddelandet innebar. Fiskare och annat sjöfolk hade hört radiobudet, de kom tveklöst fram till oss, de kramade oss och gjorde allt de kunde för oss. Varma härliga människor. Jag ska minnas dem så länge jag lever.

Vi hade en lång seglats hem. Under natten satt jag några timmar till rors, juni-natten var ljus och en jämn vind smekte som till tröst. En sådan natt kan man inte glömma.

Nu fanns ingenting att göra för honom. Sorgen kom i stället. Skulden hade funnits hela tiden, den försvinner aldrig. Jag har bearbetat mina skuld känslor med att lära mig vara ärlig mot mig själv, inte försköna något. Sorg har den goda sidan att man får tänka på sig själv. Och igen fanns det böcker. Författare har i ord kunnat uttrycka känslor och tankar. I själva verket tror jag att tankar och känslor är samma sak, men det behövs ord för dem. Ord, placerade i rätt ordning, välvalda inträngande ord, jag behöver dem. Jag skulle vilja ge ett fång rosor till dessa författare och inte minst dessa översättare som gett mig så mycket.

* * *

Sorg är att dö bit för bit. I psykiska och fysiska vävnader – som jag tror är en och samma typ av vävnader – uppstår nekroser, som kan förorsaka allsköns ohälsa. Sörjande människor drabbas ofta av sjukdom. Men den märkliga anordning vi kallar kropp har de finaste instrument. Med dessa verktyg transporteras de döda vävnadsresterna småningom bort. Ett vakuum uppstår i stället, jag kallar det att vara delvis död. Det är inte alls ovanligt att människor är delvis döda, när man väl upptäckt det hos sig själv blir det märkligt klart hos andra. Den enda svårigheten är att man helst undviker andra människor.

När min sorg var ny behövde jag inte anstränga mig för att slippa se andra, snarast var det så att folk undvek mig. En sörjande människa blir osynlig, eller så väljer omgivningen att osynliggöra. Sorg har den egenheten att den skrämmer som om den vore smittsam. Men den ger även en viss insikt i andras sorg, att det inte går att ställa undan stor sorg.

Det talas mycket om krishjälp nuförtiden. Jag ifrågasätter nyttan av krishjälp, alltför ofta är den ett spel för gallerierna, alltför ofta kommer en hop asgamar med, av nyfikenhet eller för att det finns ett drag av njutning i att se andras elände. Stora olyckor, många döda och skadade är det som krishjälp är till för. Men får man glömma att varje enskild sorg är så stor den kan bli, att varje död är just den människans enda död? Blir döden större om många dör samtidigt?

Under de tidiga tonåren drabbades jag av en sjukdom som på den tiden behandlades med sängläge. Sex veckor låg jag mest till sängs utan att känna mig speciellt sjuk. Jag tröttnade på radion, jag tröttnade på mina ungdomsböcker, jag började leta i mina föräldrars bokhylla. Jag hade aldrig blivit förbjuden att läsa böckerna, men jag visste förstås att en bok var undangömd. Den läste jag först.

Mina föräldrars böcker var som böcker brukar vara hos vanliga människor, en blandning. Jag fann dem underbara, enastående. En ny värld öppnade sig och i den fastnade jag. Sex veckor av intensiv läsning avsätter spår. Mitt minne var den gången bättre än nu på gamla dagar, jag minns tydligare de böcker jag läste då än dem jag läste förra veckan. Bland böckerna fanns också en billighetsutgåva i två band:

Don Quijote. I skolan frågade vår lärare i litteratur om någon hade läst den boken. Jag var den enda i min klass. Vad tyckte du om den, frågade läraren. Den var tråkig, svarade jag. Den gamle mannen tittade eftertänksamt på mig och sa: Lova mig att du läser om den som vuxen. Buttert lovade jag.

Därför har den samma gamla dammiga Don Quijote legat på mitt nattduksbord under flera decennier. Oläst. Jag vill inte längre samla på mig böcker för mina efterkommande att städa bort, böcker är tunga. Men jag måste göra ett undantag för Jens Nordenhöks nyöversättning av boken. Och föll pladask redan vid Cervantes underbart ironiska förord. Hur kan det komma sig att en fyrahundra år gammal bok fortfarande har läsare, att den rentav får en ny översättning? Det måste bero på att man kan identifiera sig med den. Rollen som riddaren av den sorgliga skepnaden har de flesta spelat. Någon känner sig kanske hellre som den förståndigare Sancho Panza. Texten ironiserar, retas och lockar till skratt, den skänker generöst tröst och livsglädje. Den kunde vara skriven idag.

I drömmen fortsätter den lilla barnkroppen att glida ur mina armar, jag måste vakna. Då väntar Don Quijote på att jag ska tända lampan.

